

ALBINAS DRUKTEINIS

Klaipėdos universitetas

SKYRYBOS PERTVARKA IR PROBLEMINIAI JOS KLAUSIMAI

Kalbos komisijos nutarimais priimtos skyrybos taisyklės, kaip glausta įstatymų kalba surašytas dokumentas, ne visada sklandžiai įspraudžia kalbos įvairovę į trumpas formuluotes, ne visur išlaikytas vienodas požiūris į skyrybos reguliavimą. Šis straipsnis daugiausia skirtas toms taisyklių vietoms ir atvejams, dėl kurių gali kilti neaiškumų taisyklių taikytojams, kurių platesnis paaiškinimas gali padėti juos geriau suprasti. Be to, ne visi atvejai yra pakliuvę į taisykles – jų interpretacija taip pat gali būti naudinga toliau tikslinant skyrybą. Svarbūs ir teorinių nuostatų bei konkrečių taisyklių derėjimo dalykai.

1. Skyrybos taisyklių sandara ir pertvarkymo motyvai

Skyrybos taisyklės, reguliuojančios, kaip skyrybos ženklais perteikti sakinio prasmės, intonacijos ir sandaros dalykus, paprastai grupuojamos dviem būdais – pagal sintaksinius vienetus arba pagal ženklus. Kadangi vienoks ar kitoks skyrimas kyla iš sintaksinio vieneto, sintaksinių ryšių aiškinimo, dažniau pasitaiko pirmasis grupavimo būdas (plg. LKRS 1992 ir kiti leidimai; Labutis 1998 ir kiti leidimai; Vasiliauskienė 2002; Statkevičienė 2003; Ausmanienė 2003). Skyrybos ženklai, turėdami tam tikras bendrąsias santykių perteikimo ypatybes (kablelis stilistiškai neutraliam išvardijimui, brūkšnys neįprastesniems santykiams, ekspresijai, dvitaškis neutraliam aiškinimui), taip pat gali būti taisyklių grupavimo pagrindas (plg. Balkevičius 1963; LKŽ 1998). Tie būdai nepašalina vienas kito, todėl paprastai derinami: grupių viduje skirstoma kitu būdu negu pasirinktasis pagrindinis.

Tačiau nė vienas iš tų būdų neparodo skyrimo būtinumo laipsnio. Todėl visais atvejais glausčiau ar plačiau kalbama apie būtiną skyrimą ir galimus neskyrimo variantus arba skyrimo polinkius vienoje ar gretimose taisyklėse. Kalbos taisyklingumo reguliavimo srityje jau nusistovėjo tradicija nustatinėti kalbos vieneto taisyklingumo lygius (plg. KPP 1985; KP 2002 ir kt. ir kiti metodiniai leidiniai bei vadovėliai). Su skyrybos taisyklėmis taip padaryta pirmą kartą.

Privalomojo skyrimo taisyklės grindžiamos aiškiais, dažniausiai formaliaisiais (gramatiniais, struktūriniais) požymiais. Jie yra tik tam tikrų prasmės dalykų rodikliai, tačiau neleidžia subjektyviai tos prasmės interpretuoti. Pasirenkamojo skyrimo taisyklės formuluojamos nurodant teksto kūrėjo intenciją – norą pabrėžti, intonaciškai išskirti. Čia paliekama laisvė rašančiajam apsispręsti, kokius niuansus jis norėtų perteikti skyrybos ženklais.

Toks aiškus suskirstymas naudingas ir mokymo proceso reglamentavimo reikalams: egzaminatorius, tikrintojas turi galimybę elgtis panašiai, kaip elgiamasi kalbos taisyklingumo nustatymo atvejais – klaidomis laikyti privalomojo skyrimo taisyklių pažeidimus. Kartu jis negalėtų kitaip negu autorius interpretuoti pasirenkamojo skyrimo atvejo. Bet pasirenkamasis skyrimas nėra nereikšminga taisyklių dalis, jis aktualus tikslesnei minčiai perteikti, į jo polinkius turėtų atsižvelgti teksto redaktorius ir tikslinti tokio skyrimo atvejus, jei atrodo, kad tekstui naudingiau kitoks skyrimo variantas, negu autoriaus pasirinktasis. Taisyklių padalijimas leidžia vertintojui (egzaminatoriui) (ir verčia jį) teksto skyrybą vertinti mokinio naudai, tačiau redaktorius turėtų privalomojo skyrimo taisyklių laikymosi tikrinimu nesitenkinti ir tekstą vertinti teksto prasmės naudai. Be abejo, pajusti pasirenkamojo skyrimo galimybes ir panaudoti tai kaip priemonę geresniam tekstui sukurti turėtų bet kokio teksto autorius, ir mokinys.

Viena iš taisyklių pertvarkymo priežasčių buvo ir reali tekstų autorių gebėjimo skirti pagal taisykles padėtis. Įvairaus išsilavinimo, amžiaus, profesijų žmonių nesugebėjimas taisyklingai skirti gali reikšti keletą dalykų. Gali būti painios taisyklės ir sunku jas taikyti konkretiems atvejams, gali taisyklės būti netikslios ir kalbos jausmas perša kitokią skyrybą, ypač gerai jos nemokant,

žinoma, yra ir nenoro laikytis bet kokių taisyklių, čia joks pertvarkymas nepadės. Bet pirmųjų dviejų dalykų sutvarkymas gali padaryti aiškesnę skyrybą bent tiems, kas ja domisi ir kam su ja reikia susidurti pagal profesiją.

Taisyklių padalijimas padeda geriau suvokti tam tikro sintaksinio reiškinių įvairovę, išskaido jį į fragmentus, komentuojamus vienose ir kitose taisyklėse atskirais punktais, ir tai suteikia aiškumo. O tikslinti taisykles reikėjo dėl to, kad kai kurios iš jų buvo per menkai orientuotos į sintaksinių vienetų funkcionavimą. Kaip pavyzdys galėtų būti dalelytės *taigi* skyrimas. Išvadinėse pastraipose *taigi* atlieka tą pačią funkciją kaip ir įterpinys *vdinasi*. Jausdamas šį funkcinį tapatumą dažnas teksto kūrėjas, netgi filologas, primiršęs taisyklę, dalelytę skyrė. Tad kodėl tą pačią ar artimą paskirtį tekste turintys vienetai negalėtų būti skiriami panašiai, ypač jei prisideda ir kitų požymių panašumas?

Pasirenkamojo skyrimo taisyklės yra formuluojamos nurodant galimą skyrimą esant tam tikriems požymiams. Visur vienoda formulavimo tvarka kai kada gali trikdyti taisyklių taikytoją, kai sugretinama su panašiu atveju iš privalomojo skyrimo taisyklių. Kaip ir anksčiau patvirtintų pasirenkamojo skyrimo taisyklių formuluotėse (dalyvinės, pusdalyvinės, padalyvinės aplinkybės; sujungiamasis sudedamojo sujungimo sakiny) (LKKN 1998, 63, 65), šiose taisyklėse formuluojama „galima skirti“, išskyrus šalutinių dėmenų su dalelytėmis *net*, *nė*, *nei* ir kt., panaikinančiomis dėmens intonacinį savarankiškumą, skyrybą. Tai lyg ir suponuoja įprastesnį, dažnesnį ar iki šiol buvusį neskyrimą. Bet taip nėra. Šitokia formuluotė nuosekli visų pasirenkamojo skyrimo taisyklių atžvilgiu, bet nenuosekli pagrindo atžvilgiu.

Apie pusę formuluočių atitinka tokį loginį išdėstymą: modaliniai žodžiai buvo neskiriami, dabar gali būti skiriami, išplėsti derinamieji pažyminiai prieš pažymimąjį žodį arba nederinamieji pažyminiai po pažymimojo žodžio nėra skiriami, bet suteikiant jiems aplinkybės reikšmės ir sakant kitokia intonacija gali būti skiriami, taip pat yra su neišplėtais priedeliais po pažymimojo žodžio, kreipiniais, einančiais kartu su įvardžiais *tu*, *jūs*, įterpiniais ir jungtukais, vartojamais greta, ir dar vienu kitu atveju.

Tokio loginio nuoseklumo anksčiau galiojusios taisyklės atžvilgiu nėra, tarkim, formuluojant aiškinamųjų sakinio dalių skyrybą. Jos buvo skiriamos ir tik retai netekdavo aiškinimo paskirties, tada buvo galima neskirti. Perskaičius „galima skirti“, galima pamanyti, kad jos buvo neskiriamos. Dvitaškis po jungiamojo žodžio prieš vienaarūšes sakinio dalis (*Programą atliko nepriekaištingai, tai yra(:) tiksliai, laisvai, išraiškingai, ir areną paliko tikėdamiesi gero įvertinimo*) buvo privalomas, dabar galima rašyti; papildomą aplinkybės reikšmę turintys pažyminiai su dalelytėmis *kad ir, nors ir, tegu* ir kt. (*Medžiai(.) kad ir su žaliais lapeliais(.) dar nedvelkė tikra pavasario gaivuma*) buvo išskiriami, dabar galima išskirti; šalutinį dėmenį iš vieno jungiamojo žodžio, einančio dėmens pradžioje, reikėjo išskirti, dabar galima išskirti. Šitai formuluojamos taisyklės ir apie šalutinius dėmenis, einančius po jungtukų ar jungiamųjų žodžių, išvadinius žodžius ar dėmenis, ne vieno pagrindo derinamuosius pažyminius. Toks formulavimo būdas jau buvo taikytas pakeitus dalyvinių, pusdalyvinių, padalyvinių aplinkybių ir sujungiamųjų sudedamojo sujungimo sakinių skyrybą. Prieš pakeitimą tais atvejais taip pat buvo privaloma skirti, o fakultatyvus skyrimas buvo suformuluotas „gali būti skiriama kableliais; kablelis gali būti rašomas“ (LKRS 1992, 170, 207; LKKN 1998, 63).

Tiesiog reikia nekreipti dėmesio į šiek tiek nelogišką formuluotę buvusios, išmoktos taisyklės atžvilgiu ir priimti lyg pirmą kartą formuluojamą nuostatą.

Tam tikro nuoseklumo pritrūksta dar vienu atveju. Pasirenkamojo skyrimo formuluotėse dažniausia skyrimo pasirinkimo sąlyga yra rašančiojo noras parodyti intonacinį ir (ar) prasminį savarankiškumą. Kai kada ši sąlyga siejama su galimybe subjektyviai (dvejopai) suvokti sintaksinius požymius: laikant vienaarūšėmis sakinio dalimis ar samplaika (PsrSK, 2.1) (kartu ir intonacijos skirtumas), norint parodyti prijungimą (10.3). Visais tokiais atvejais formuluotės dalis „gali būti“ deri su tolesne pasirinkimo sąlyga. Formuluotės pradžioje nurodomas aptariamasis sintaksinis vienetas.

Tačiau pažyminių ir priedėlių su antrine aplinkybės reikšme skyrimo formuluotės tokio nuoseklumo stokoja. Atveju, kai formalių rodiklių nėra, nusakomo vieneto vietoje jau yra nurodyta sąlyga – „aplinkybės atspalvį turintis“, o formuluotės pabaigoje pateikiamas tą sąlygą turintį vienetą lydintis požymis – prasminis ir intonacinis savarankiškumas (plg. 5.1). Tuomet „gali būti“ darosi logiškai nenuoseklus (plg. „Aplinkybinį atspalvį turintis ... pažyminys prieš daiktavardžiu išreikštą pažymimąjį žodį ar po jo gali būti išskiriamas kableliais, jei norima pabrėžti pažyminio prasminį ir intonacinį savarankiškumą“, 5.1): gali būti subjektyviai suvokiama ši sąlyga (turi ar neturi pažyminys aplinkybės atspalvį) ir pasirenkamas skyrimas, bet pažyminį suvokus kaip turintį aplinkybės atspalvį nei intonacijos, nei skyrybos rinktis nebebūtų galima – intonacija paliudytų prasmės suvokimą ir visa tai nulemtų skyrybą. Dėl šio skirtumo ir buvo jau gana seniai suformuluota taisyklė, net griežtesnė negu dabartinė (plg. LKRS 1992, 167).

Tokią nenuoseklią formuluotę lyg ir pateisina gilesnė, teorinio nuoseklumo priežastis. Papildomą aplinkybės reikšmę turintys pažyminiai yra ar gali būti pertvarkyti (atkurti) su pagrindiniu žodžiu dalyviu ar pusdalyviu, plg. *Visų nužvelgiamas koridoriuje, patylomis apkalbamas bendroje virtuvėje(,) Vytas negalėjo ramiai jaustis net tarp artimiausių žmonių. Niekieno neatpažintas(,) vienuolis laimingai pasiekė centrinę aikštę. Plepus, bet gudrus ir „slidus“(,) [būdamas toks] kaimynas man visai nekėlė pasitikėjimo. Darius(,) raudona ir skaudančia ausimi(,) [būdamas toks] tik ir tegalvojo, kaip atkeršyti už tokį pažeminimą. O tokios aplinkybės pagal šių taisyklių 4 punktą tik gali būti skiriamos. Tad išeitų, kad ir įgiję tokios reikšmės pažyminiai galėtų būti neskiriami, tuomet negalima aplinkybinę reikšmę nurodyti kaip skyrimo sąlygą. Bet rašantysis parodyti skirtumą tarp įprasto ir turinčio aplinkybinės reikšmės pažyminių kitaip negalės, kaip tik skyrybos variantais, ir jam minėtas teorinis netikslumas nėra aktualus.*

Kituose tokių pat pažyminių skyrybą reguliuojančiuose punktuose (5.2, 5.3, 5.4), esant formaliems požymiams (pažymimajam žodžiui įvardžiui, dalelytėms *kad ir, nors ir...*), aplinkybinė reikšmė neminama, bet skyrybos pasirinkimo dviprasmiškumas išlieka.

2. Bendrieji skyrybos klausimai

Vertinant skyrybos taisyklių pakeitimus, reikia grįžti prie bendrųjų skyrybos klausimų – paskirties, skyrimo pagrindų, santykio su įvairiais sintaksės ir teksto dalykais.

Skyryba paprastai laikoma taikomuoju sintaksės mokslu. Tačiau kas iš tos sintaksės taikoma – nėra taip jau aišku. Sakinys yra daugiaplanis sintaksinės kalbos sistemos vienetas (plg. Ambrazas 1986, 4–6). Jame yra sintaksiniai ryšiai tarp žodžių, yra tam tikri žodžių grupių ar sakinio dėmenų ryšiai. Kartu į sakinį įtraukiama ir platesnio konteksto informacija – sakinio atkarpų, kai kada ir atskirų žodžių reikšmingumas tekste. Vadinasi, jame atsispindi ir kalbėtojo intencija (plg. Abaravičius 2002, 26). Tai sakinį daro teksto vienetu, kalbėjimo akto vienetu, kuriam svarbūs jau ir sakinio (teksto) sudarytojas, ir adresatas. Skyrybai sakinio kaip kalbos sistemos ir sakinio kaip šnekos vieneto (pasakymo) skirtumai nėra labai svarbūs: intonaciją žymintys skyrybos ženklai, kaip ir pati intonacija, dažną sykį parodo kalbėtojo nuostatą ar platesnio konteksto dalykus, nors skyrybos apibūdinimas ribojamas tik sakiniu ir jo struktūrą bei ryšius pavadinančiomis sąvokomis.

Iš to kyla svarbus klausimas skyrybos paskirčiai suprasti: koks turėtų būti santykis tarp sintaksinio (gramatinio) ir intonacinio pagrindų. Kai kada skyrybos ženklų rašymas supaprastinamas iki mokomosios funkcijos: rišliojoje kalboje žodžiai jungiami į žodžių junginius, žodžių grupes, sakinius, ir tokias atkarpas rašomojoje kalboje skiria ženklai (LKŽ 1998, 349). Netgi ir grynai mokomaisiais tikslais teikiama tokia formuluotė iškreipia supratimą apie skyrybos paskirtį. Skyryba yra ne tam, kad mokinyms atpažintų šalutinį dėmenį ar įterptinį žodį parašytame tekste, jos iš principo negalime laikyti sakinio analizės įranku, nors kaip požymis gali būti naudingas, kadangi šiuo metu kai kurios taisyklės sandarai parodyti ir skirtos. Skyrybos kaip sintaksinės sandaros rodiklio jau seniau imta atsisakyti panaikinus dalyvinių, pusdalyvinių ir padalyvinių aplinkybių pravalomą skyrimą. Tuomet nepasitenkinimo kilo kaip tik dėl mokymo, nes taip buvo paprasta

mokyti jų skyrybos: atpažinti minėtąsias formas su priklausomaisiais žodžiais ir skiri, nepaisant to, tinka tai tekstui ar ne.

Juk adresatas puikiai suvokia, tarkim, šalutinį dėmenį pasakytame sudėtiniame sakinyje kaip subordinuotą mintį pagrindiniu dėmeniu pasakytai minčiai. Jam intonacijos paramos nereikia, nes yra pakankamai kitų požymių tai suprasti – dėmens centras, tarinio forma, jungiamasis žodis. Todėl daugelis šalutinių dėmenų skiriamosios intonacijos neturi, tiksliau, jos buvimas priklauso nuo sakinio dalies toje pozicijoje savarankiškumo. Papildiniai, kai kurios aplinkybės yra glaudžiai susiję su tarinio reikšme, sudaro būtinosios struktūros komponentus, todėl savarankiškumo intonacijos neturi. Neturės jos ir tokių sakinio dalių vietą užimantys šalutiniai dėmenys, pvz.: *Nežinojau, ką daryti; Jis patraukė, kur akys mato; Visi jautė, iš kur jo namuose atsirado tiek turto.*

Kita vertus, derinamasis išplėstas pažyminy po pažymimojo žodžio turi tokius pat sintaksinius ryšius su pažymimuoju žodžiu, kaip ir eidamas prieš pažymimąjį žodį, o skiriamas dėl to, kad turi paaiškinamąją, priduriamąją intonaciją, atsirandančią paprastai dėl kalbėtojo noro išryškinti pažymimąjį žodį, o požymį pasakyti kaip papildomą informaciją. Kadangi atsiranda papildomas pakitusios pozicijos požymis, juo mes ir remiamės apibrėždami taisyklę, nors pozicija nėra skyrimo priežastis, tik lydimasis rodiklis.

Tokie atvejai gana akivaizdžiai parodo intonacinio pagrindo pirmumą sintaksinio (gramatinio) atžvilgiu. O tai yra tiesiogiai susiję su taisyklių griežtumu. Tų pačių sintaksinių ryšių vienetai gali būti skirtingai interpretuojami kalbėtojo, nevienodai aktualūs tekste, sakomi skirtinga intonacija. Pavyzdžiui, ne vieno pagrindo požymius nurodantys derinamieji pažyminiai gali būti suprantami kaip vienaarūšiai ir kaip nevienaarūšiai (*Žalią(,) mažą kamuoliuką buvo sunku įžiūrėti aukštokoje žolėje*). Beje, ir nevienodų sintaksinių ryšių vienetai gali būti pateikiami kalbėtojo kaip vienaarūšiai, t. y. išvardijimo intonacija, kadangi kalbamoje situacijoje jie pasakymo autoriui yra vienodai svarbūs, pvz.: *Ateik vakare(,) prie apleisto sandėlio ir vienas. Paroduodamos 12 rūšių kokybiškos(,) be konservantų vaisių sultys, pagamintos tik iš geriausių žaliavų.* Tad vienaarūšiškumo taisyklė iš principo negali būti griežta, ir tik todėl, kad dalį vienaarūšių sakinio dalių galima apibendrinti prasminiu – vieno nurodomų ypatybių pagrindo – požymiu (derinamieji pažyminiai), o daugumą – vienodais sintaksiniais santykiais su bendra sakinio dalimi ir iš to kylančia išvardijimo intonacija, formuluojama tokia privalomosios skyrybos taisyklė (plg. PrvST 2006, 3.1).

Taigi atrodytų, kad prasminiai santykiai ir su jais glaudžiai susijusi intonacija yra svarbiausias skyrybos taisyklių formulavimo pagrindas, o kiti požymiai (sintaksinių ryšių, sandaros, pozicijos) yra papildomieji. Tik aiškumo sumetimais, paprastai taikantis prie vertinimo situacijos, taisyklėse nurodomi formalūs požymiai, jei jie yra tiesioginiai prasminių santykių ir atitinkamos intonacijos rodikliai, pavyzdžiui, įvardį pažymintys ir prieš jį einantys išplėstiniai pažyminiai bei priedėliai (*Atlaidus kitų silpnybėms, jis buvo griežtas ir reiklus sau; Juodais garbanotais plaukais, švitriomis rudomis akimis, ji atrodė kaip čigonė; Nagingas kalvis, jis niekada nelikdavo be uždarbio*) (PrvST 2006, 5.5). Bet tai yra formuluotės pagrindas, o ne skyrimo priežastis. Priežastimi (galima ją pavadinti antrine) tokie formalūs požymiai tampa mokymo procese: kadangi pažymi įvardį, reikia skirti.

Kaip vieną iš problemiškų atvejų, parodančių požiūrio į skyrybą aktualumą, galima minėti vienaarūšiškumą ir kai kuo panašų į jį aiškinimą.

Vienaarūšiškumas atrodo aiškus tik kai jį apibūdiname sintaksinių santykių panašumu: vienaarūšės eina ta pačia sakinio dalimi, visos turi bendrą sakinio dalį, kuriai priklauso, kyla vienodas klausimas. Toks apibūdinimas paprastai pasitaiko praktinio pobūdžio aprašuose (Gaivenis, Keinys 1990, 231; LKE 1999, 702; LKŽ 1998; Vasiliauskiene 2002, 66–67). Dažnai paminima ir intonacija, tačiau paprastai ji suprantama kaip sudedamųjų jungtukų pakaitalas arba šiaip lydimasis požymis, atsirandantis dėl vienodų sintaksinių santykių (Sirtautas, Grenda 1988, 131; DLKG 1997, 482). Tik retai tepaminimas teksto pateikėjo vaidmuo, kiek jis gali lemti vienaarūšiškumą (Labutis 1998, 341). Jau nustatant derinamųjų pažyminių vienaarūšiškumą kyla

sunkumų dėl sintaksinių požymių – jie sutampa, o pažyminiai gali būti nevienarūšiai. Tuomet vienarūšškumas grindžiamas prasminiais ir intonacijos požymiais – vienu ar ne vienu požyriū, pagrindu nusakomos ypatybės, yra ar nėra išvardijimo (išskaičiavimo) intonacijos (plg. LKRS 1992, 144–145; LKŽ 1998, 355). O atvejai, kai ir skirtingos sakinio dalys gali būti pateikiamos kaip vienarūšės parodant jų vienarūšškumą vien intonacija, iškelia teksto kūrėjo apsisprendimą (žinoma, kartu su viso teksto prasme parama) kaip vienintelę vienarūšškumo priežastį ir intonaciją kaip vienintelį požymį, visais kitais atvejais esantį, tik neaktualų dėl akivaizdesnių požymių, pvz.: *Jei reikia nubausti, tai labai slapta(,) kur nors daržinėje nuplaks; Neturtingų tėvų(,) vargo mačiusi mergelė gali būti darbi; Jis tučtuojau(,) neatsikalbinėdamas pildydavo kiekvieną prievaizdo reikalavimą; Bet nutekėjo į gerą vietą(,) už gero žmogaus; Parduodamos 12 rūšių kokybiškos(,) be konservantų vaisių sultys;* (pavyzdžiai iš: LKRS 1992, 141, LKŽ 1998, 355; Palubinskienė, Čepaitienė 2000, 185) taip pat minėtas *Ateik vakare(,) prie apgriuvusio malūno ir vienas*. Paskutiniame sakinyje vienarūšškumą patvirtina pavartotas sujungiamasis jungtukas *ir*. Vadinasi, vienarūšškumas yra su teksto kūrėjo intencija susijęs sintaksinis reiškinys, ir ten, kur sintaksiniai santykiai neprieštarauja tokiam bendram vienarūšškumo apibūdinimui, galima remtis pastaraisiais kaip akivaizdesniais ir lengviau parodomais, lengviau įtraukiamais į taisyklių, ypač skirtų mokymo reikalams, formuluotes, bet formalūs požymiai negali būti laikomi pagrindiniais. Tada kyla noras bendriausią požymių turinčius atvejus laikyti periferiniais tokių santykių atvejais, priskirti stilistinei sričiai ir beveik neaptarinėti ar pateikti kaip pastabas apie ne itin reikšmingus atvejus. Bet tai griaua šiuo atžvilgiu aptariamą visos reiškinų sistemos vieningumą.

Tokio vieningumo prireikia nustatant aiškinimo santykius ir gretinant juos su vienarūšškumu.

Nors aiškinimas turi gana akivaizdžius realizavimo būdus tam tikrais sintaksiniais santykiais, tačiau tai ne tiek į tikrovę, kiek į komunikacijos poreikius orientuoti santykiai, teksto kūrėjo intencijai priklausantis reiškinys. Dėl to įvairiuose skyrybos aprašuose yra minimi atvejai, kai aiškinamieji sakinio dalių santykiai gali būti panaikinti tą pačią sandarą pasakius ne aiškinamąja, o vientisa intonacija, ypač kai pasakomi skirtingų porūšių dalykai, pvz.: *Geišiai sėdėjo kieme ant savo skrynios kaip užmušti; Mes vaikštinėjom palei didelį namą prie pat vieškelio; Vakar devintą valandą vakaro patraukiau namo pėsčiomis aplinkinėmis gatvėmis* (LKŽ 1998, 357; Vasiliauskienė 2002, 75). Aiškinamųjų sakinio dalių priskyrimą kalbėtojo tikslų komunikacijoje sričiai rodo ir tikslinamųjų aplinkybių interpretacija kaip įterpinių (plg. Labutis, 1998, 347). Vienas iš svarbių įterpinio požymių yra subjektyvus sakomo turinio vertinimas (ten pat, 348; LKRS 1992, 177 ir kt.).

Taigi natūralu, kad aiškinimas ir vienarūšškumas, bendresniame lygyje priklausydami tai pačiai, kalbėtojo intencijos plotmei, neturi griežtos skiriamosios ribos. Ankstesnėse skyrybos taisyklėse yra minimi tikslinamąją funkciją turintys pažyminiai (net kai kurios kitos sakinio dalys), bet atskiriami, kaip ir vienarūšiai, pvz.: *Ir visa tai jis padarė šalia kitų, pagrindinių darbų; Naujas, iki šiol visai jam svetimas vidaus balsas ėmė gundyti; Žmonių minios laukė naujo, dar didesnio stebuklo; Jei buvo jam lemta gyventi dar dvidešimt metų, tai, rodės, kondensavo, tirštino juos į dvejus trejus* (LKRS 1992, 156; LKŽ 1998, 357). Naujai patvirtintose taisyklėse tokią tarpinę vietą turi punkto 3.1 pavyzdžiai: *Jam, ne kam kitam(,) dauguma mūsų klasės mergaičių stengdavosi patikti; Tik tu, ne bet kas iš mūsų(,) gali padėti karaliui dukterį atgauti; Šaltiniai iš XVI amžiaus, net iš vėlesnių laikų(,) tai patvirtina; Ekonomika, kartu ir bankų veikla(,) pažengė į priekį; Ramesnę popietę, pavakariais, ypač prieš rytą(,) upelio vagą užguldavo tirštas rūkas*. Tai neprieštarauja gana griežtai bendrai taisyklei, kad vienarūšės sakinio dalys atskiriamos, o aiškinamosios – išskiriamos. Tiesiog patys sintaksiniai santykiai galimi dvejopi, tad ir skyryba variantiška.

Sunkesnė su aiškinimu susijusi problema – priedėlio statusas sintaksės ir skyrybos atžvilgiu. Paskutiniuose sintaksės aprašuose (ne taip akivaizdžiai – ir anksčiau) priedėlis laikomasis pažyminio grupės sakinio dalis (DLKG 1997, 556; Labutis 1998, 328; iš dalies ir Sirtautas,

Grenda 1988, 100; LKRS 1992, 156–157; ir kt.). Jo skyryba taip pat mažai kuo skiriasi nuo derinamojo pažyminio skyrybos: prieš pažymimąjį žodį jis neskiriamas, po pažymimojo žodžio skiriamas, tokie patys skyrimo variantai priedėlio su papildoma aplinkybine reikšme, neišplėsto, einančio po pažymimojo žodžio. Bendrąją semantiką priedėlis taip pat iš esmės nesiskiria nuo pažyminių – tik jis dažniau parodo ne daikto savybę, kaip derinamieji ir kai kurie nederinamieji pažyminiai (pvz., *aukštas namas, diena be vėjo* ir pan.), daikto priklausymą ar visumos ir dalies santykį, kaip prepoziciniai nederinamieji pažyminiai (*tėvo batai, namo stogas*), daiktavardžiu išreikštos būsenos turinį (*noras tobulėti*) ar pan., o daikto priklausymą tam tikrai daiktų klasei, grupei (*Stalas, svarbiausias biuro baldas, turi stovėti priešais duris*), pateikia kitą daikto pavadinimą (*Klaipėda, arba Memelis, kaip tuo laiku ją vadino, buvo galinis prekyautojų punktas*). Nors kai kada jo semantika mažai kuo skiriasi nuo būdvardžio, pvz.: *Kieme augo svyruoklis beržas*. Ir abiejų šių santykių kilmė yra tokia pat – ir pažyminys, ir priedėlis implikuoja predikatinį santykį, yra kilę iš jų. Tad į priedėlį turėtume žiūrėti taip pat kaip ir į derinimąjį pažyminį: ir vienas, ir kitas, eidamas po pažymimojo žodžio, apibūdina jį, tik skirtingais aspektais. Kadangi derinamojo pažyminio, einančio po pažymimojo žodžio, aiškinamuoju nevadiname, tai ir priedėlio taip vadinti nederėtų.

Kita vertus tiek pažyminys, tiek priedėlis gali būti aiškinamasis, jei aiškina tą pačią sakinio dalį – pažyminį arba priedėlį. Aiškinamieji pažyminiai skyryboje minimi, jų pavyzdžiai pateikiami, o priedėlių – ne. Tačiau aiškinamasis priedėlis įmanomas, pvz.: *Kaimyno, gero draugo, profesoriaus Gamtausko sodyboje galėjai pamatyti keisčiausių augalų*. Tokį priedėlį lengva interpretuoti kaip vienaarūšį, aiškinamuosius santykius parodo tik intonacija, kaip ir kitais, anksčiau minėtais atvejais. Žinoma, to paties dalyko nusakymas kitu pavadinimu turi kur kas ryškesnę aiškinamąją reikšmę, negu daikto požymio nusakymas, ir tai priedėlį artina prie aiškinamųjų sakinio dalių. Tačiau būdami nuoseklūs turėtume postpozicinį priedėlį vadinti aiškinamuoju veiksniu (*Kairaitis, mano kaimynas, buvo pirmasis pagalbininkas bėdai ištikus*), aiškinamuoju papildiniu (*Kairaitį, mano kaimyną, gerbė visos gatvės gyventojai; Kairaičiui, mano kaimynui, visi buvo pasirengę padėti, jei tik prireiks*). Bet nė viena aiškinamoji sakinio dalis negali būti prieš tą sakinio dalį, kurią aiškina, tai tiesiog prieštarautų logikai. O priedėliai puikiai gali būti prieš pažymimąjį žodį. Taigi toks santykių apibūdinimas nebūtų galimas.

Teisybės dėlei reikėtų pasakyti, kad priedėlis gali būti pavartotas prie bet kurios daiktavardiškos sakinio dalies, kaip ir derinamasis pažyminys. Tada pateiktame sakinyje į aiškinamąjį priedėlį *mano kaimyną* galima žiūrėti kaip į priedėlio priedėlį. Taip suprantant priedėlio santykius aiškinamojo priedėlio išvis negalėtų būti. Arba visi po pažymimojo žodžio einantys priedėliai turėtų būti vadinami aiškinamaisiais ir tokį jų statusą lemtų pozicija, o ne vienavardžių sakinio dalių santykis. Visoms kitoms aiškinamosioms sakinio dalims taikomas požymis „to paties dalyko kitas pavadinimas“ priedėlių atveju yra paties priedėlio skyrimo pagrindas, bet dėl prepozicinių atvejų negalimas jam taikyti aiškinimo pozicijoje.

Bet kuris iš aptartųjų priedėlio santykių su pažymimuoju žodžiu atvejų neleistų priedėlio, pavartoto po pažymimojo žodžio, laikyti aiškinamąja sakinio dalimi ir aptarti aiškinamųjų sakinio dalių skyriuje. O kad būtų aiškesnis santykis su kitais pažyminiais, šią sakinio dalį tiktų vadinti ne priedėliu, bet, tarkim, priedėliniu pažyminiu (derinamasis, nederinamasis ir priedėlinis pažyminys).

Pratęsiant kalbėtojo intencijos sričiai priklausančių santykių apžvalgą, reikėtų minėti lyginamuoju būdu išreikštas sakinio dalis. Tačiau tai visiškai raiškos planui priklausančias dalykas. Tiesa, reikėtų atriboti palyginimą ir lyginamuoju būdu išreiktas sakinio dalis ar dėmenis. Palyginimas yra pažyminį ar būdvardišką tarinio vardinę dalį išplečiantis komponentas ir dėl jo skyrybos nėra kokių nors keblumų – jis visada neskiriamas, plg.: *Apskrita lyg diskas saulė tiesiog kepinte kepino; Per tą laiką Agnutė užaugo aukšta ir liekna kaip liepa*. Panašiai interpretuotinos ir lyginamosios sakinio dalys po aukštesniojo laipsnio būdvardžio arrieveiksmio, pvz.: *Loviai buvo ilgesni negu žmogaus ūgio; Daugiau kaip dešimt kilometrų jis nebūtų nuvažiuęs*. Beveik visi kiti raiškos lyginamuoju būdu atvejai niekuo nesiskiria nuo kitų tam tikros

sakinio dalies raiškos būdų. O jei raiška neturi įtakos skyrybai, ji tiesiog neapdarinama. Todėl nėra pagrindo minėti, kad skiriamas palyginamuoju būdu išreikštas šalutinis dėmuo ar aiškinamoji (tikslinamoji) aplinkybė – jie skiriami ne dėl to, kad išreikti lyginamuoju būdu (plg. LKŽ 1998, 364–365; LKKN 1998, 62; Vasiliauskienė 2002, 75 ir toliau; iš dalies LKRS 1992, 171–172).

Įprastų sakinio dalių santykių neatitinka lyginamosios sakinio dalys su atliepiamaisiais žodžiais. Ar jas laikytume sakinio dėmens užuomazgomis (plg. Vasiliauskienė 2002, 78), ar nepilnaisiais sakiniais (Labutis 1998, 374), formaliai jos neatitinka nei neskiriamų, nei skiriamų sakinio dalių, todėl ir leidžiama pasirinkti, plg.: *Naujasis skyriaus vadovas nėra toks demokratiškas(,) kaip ankstesnysis(,) ir mažiau bendrauja su pavaldiniais; Jis nuolat kalbėdavo apie tokias vertybes(,) kaip atsakomybė, darbštumas(,) ir savo pavyzdžiu rodė, kaip tai svarbu kiekviename žingsnyje; Jis užaugo toks pat aukštas(,) kaip ir kiti broliai; Maniau, kad tu šito valgio negalėsi taip pataisyti(,) kaip mano virėjas; Jis nenuplauks tiek(,) kiek aš. Tokiems atvejams turėtų priklausyti ir lyginamosios konstrukcijos, neturinčios, bet galinčios turėti atliepiamuosius žodžius, pvz.: *Sukčių užklupta, teisybė neskėsčios rankomis, negūžčios pečiais, neuš(,) kaip sugedęs radijas.**

Yra dar viena priežastis, verčianti aiškiai suvokti tas skyrybos sritis ar tas taisyklių dalis, kurios susijusios su teksto kūrėjo apsisprendimu. Paskutinio dešimtmečio lietuvių kalbos mokymo programos, standartai, kartu ir mokykliniai vadovėliai, pastaruoju metu ir valstybinio lietuvių kalbos egzamino struktūra yra kur kas daugiau negu anksčiau orientuoti į teksto kūrimą, komunikacijos mokymą. Vadinasi, darosi vis aktualiau sugebėti skyrybą panaudoti teksto niuansams perteikti. Ir bendrieji skyrybos aprašų paaiškinimai, ir taisyklių sandara, ir konkrečios taisyklių formuluotės turėtų padėti formuoti tokią teksto kūrėjo nuostatą, nes perėjimas nuo išmokstamo taisyklių rinkinio prie sąmoningo jų taikymo kaip priemonės teksto prasmei, jos atspalviams kurti nėra toks paprastas ir greitas, bet, sprendžiant iš kalbos mokymo tendencijų ir matuojant bendra, komunikacine kalbos paskirtimi, – būtinas.

Išlaikyti šitokios orientacijos nuoseklumą taisyklių formuluotėse nėra paprasta, nes teksto vertintojui turi būti pateikiami aiškūs požymiai, iš kurių jis sprendžia, kiek teksto kūrėjas laikosi nustatytos skyrybos. Jei formalių požymių nėra, net ir tapačių pagal paskirtį tekste atvejų skyryba negali būti vienodai griežta. Pavyzdžiui, papildomą aplinkybės reikšmę turintys pažyminiai, pažymintys daiktavardį ir einantys prieš jį, kaip tokie suvokiami tik iš intonacijos juntant tame pažyminyje priežasties reikšmę, o jos reikalingumą rodo platesnis kontekstas, bet formaliai jie nesiskiria nuo įprastų pažyminių, pvz.: *Plepus, bet gudrus ir „slidus“(,) kaimynas man visai nekėlė pasitikėjimo; Niekieno neatpažintas(,) vienuolis laimingai pasiekė centrinę aikštę; Visų nužvelgiamas koridoriuje, patylomis apkalbamas bendroje virtuvėje(,) Vytas negalėjo ramiai jaustis net tarp artimiausių žmonių; Raudonomis nuo nemigos akimis(,) inspekcijos viršininkas neatrodė nusiteikęs šiandien spręsti bent kiek rimtesnius klausimus. Vienokios ar kitokios reikšmės, juo labiau atspalvio reikalingumas tekstui objektyviai nepamatuojamas esant dvejopos interpretacijos galimybei, todėl tokia taisyklė gali būti tik tarp pasirenkamojo skyrimo taisyklių (plg. PsrST, 5.1).*

Panašiai yra ir su brūkšnio rašymu tarp veiksnio ir tarinio. Įvairiuose skyrybos komentaruose jo nevienodai reikalaujama. Mokykliniuose vadovėliuose griežtai nurodoma rašyti brūkšnį, jei tarinio vardinė dalis yra išreikšta daiktavardžio ar kiekinio skaitvardžio vardininku, taip pat bendratimi (plg. Palubinskienė, Čepaitienė 2000, 144; Palubinskienė, Čepaitienė 2006, 65) arba tik minėtais vardininkais (be bendraties) (plg. Dobrovolskis 1998, 53). Bet pastarajame vadovėlyje yra svarbus brūkšnio rašymo apibūdinimo niuansas: šalia morfologinių požymių nurodomas intonacinis požymis – „kai vietoje jungties daroma didesnė pauzė“ (ten pat). Vadinasi, nesant tos pauzės galėtų brūkšnio nebūti net ir su daiktavardžio ar skaitvardžio vardininkais. Šio niuanso vėlesniuose vadovėliuose nebeliko. Beje, čia nekalbama, koks turėtų būti veiksnys, bet pavyzdžiuose (šalia taisyklės ir užduotyse) yra tik daiktavardžiai ir skaitvardžiai. O esant pabrėžiamajai dalelytei *tai*, pirmajame vadovėlyje nurodytas pavyzdys ir su įvardžiu išreikštu veiksnium. Tiesa, paskutiniame aštuntos klasės vadovėlio leidime tarp užduočių yra

pateikta svarbi pastabėlė: „Nepamirškite: brūkšnys sakinyje reikalauja pauzės“ (Palubinskienė, Čepaitienė 2006, 67). Atvirksčiai taikydami tą pastabą, galėtume sakyti, kad jei nėra pauzės tarp veiksnio ir tarinio, tai nebus ir brūkšnio, net ir esant išvardytiems morfologiniams požymiams. Tai gana griežtą pagrindinę taisyklę paverstų gerokai negriežta, nulemta teksto kūrėjo intencijos ir su tuo susijusios intonacijos.

Kitur nurodomas prasminis požymis – tapatybės santykiai tarp veiksnio ir tarinio vardine dalimi, išreikšta daiktavardžio ar kito daiktavardiškai vartojamo žodžio vardininku, pasakomų dalykų (Labutis 1998, 367). Jei tapatybė nesiejama su sakinio dalių pozicijomis ir laikoma tik prasminiu apibūdinimu, tai ir sakinyje *Paukštis strutis, bet neskraido* tapatybę turėtume įžiūrėti (*Strutis yra paukštis*), bet dėl kitaip surikiuotos žodžių svarbos (rema sakinio pradžioje, intonaciškai pabrėžtas tarinys *paukštis*) vargu ar kam kiltų noras rašyti brūkšnį. Net jei paliktume įprastesnę veiksnio ir tarinio tvarką, bet tą pačią komunikacinę informaciją, žymimą intonacija, brūkšnys netiktų (*Strutis paukštis, bet neskraido*). O tapatybės santykio apibūdinimas tokio sakinio kaip *Strutis – stambus stepių ir pusdykumių paukštis* atveju turėtų būti papildytas specifinės, tapatybę reiškiančios intonacijos nurodymu, nes nei veiksnio ir tarinio išsidėstymas, nei morfologiniai požymiai šiais atvejais nėra skyrybą lemiantys.

Vadinasi, ir „Lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“ formuluotė, kad „brūkšnys rašomas tarp veiksnio ir tarinio vardininko, kai tarp jų nėra jungties, bet yra tapatumo santykis, ir tai pabrėžiama, daroma didesnė pauzė“ (LKRS 1992, 233), ir šio atvejo priskyrimas pasirenkamojo skyrimo taisyklėms naujosiose skyrybos taisyklėse (PsrST 2006, 9 punktą) yra pamatuotas. Tekste komunikacinės svarbos įvairovė ir nuo to priklausantys pasikeitimai yra tiek pat natūralūs, dažni ir įtrauktini į aprašus, kaip ir tam tikri tipai kalbos sistemoje. Analizuodami teksto sakinius ir jų skyrybą, kurdami tekstą negalėtume vadovautis tik kalbos sistemos vienetų ypatybes parodančiomis taisyklėmis, taisyklės taip pat turėtume formuluoti atsižvelgdami į kalbos vienetų variantus tekste. Nebent galime nustatyti aiškius tam tikro skyrimo požymius, padedančius atriboti tam tikrą santykių, sandaros tipą nuo jo tekstinių, komunikacinių variantų. Neatrandant tokių požymių, neturėtų būti ir griežtos (privalomos) taisyklės.

3. Problemiški taisyklių nuoseklumo atvejai

Tam tikrą skyrimo atvejį reglamentuojanti taisyklė gali būti aiški ir nuosekli, bet nuostatos nuoseklumą visų taisyklių atžvilgiu ne visada pavyksta išlaikyti. Tai priklauso nuo skyrimo tradicijų, sintaksinių reiškinių sudėtingumo, kai kada ir nuo taisyklių sudarytojų subjektyvaus požiūrio.

Nuo 60-ojo Kalbos komisijos nutarimo galiojo taisyklė apie šalutinio dėmens, einančio po jungtukų ir jungiamųjų žodžių, skyrimą (LKKN 1998, 65). Šalutinis dėmuo, einantis po sujungiamųjų bei prijungiamųjų jungtukų ir jungiamųjų žodžių, struktūriškai niekuo nesiskiria nuo bet kurių kitų šalutinių dėmenų. Pirmasis jungtukas ar jungiamasis žodis rodo dėmenų ar sakinio dalių santykius, o antrasis visada prijungia šalutinį dėmenį. Susidūrus dviem jungtukams ar jungiamiesiems žodžiams, natūraliai kalbamojo šalutinio dėmens pradžios intonacija nėra ryški, todėl ir leidžiama pradžių skirti fakultatyviai.

Tokiai taisyklei paklūstantys atvejai yra trejopi.

Vienuose kablelis visada rašomas prieš pirmąjį jungtuką ar jungiamąjį žodį ir po šalutinio dėmens, pvz.: *Labiau patiko Henrikas, kuris(,) kai supyksta, nutyla ir lyg sau ima švilpauti; Kvietimą jis jau senokai buvo atsiuntęs, tačiau(,) kai sužinojau visą tiesą, atsisakiau minties važiuoti; Aš būčiau ėjęs, bet(,) kai sužinojau smulkmenas, atsisakiau šios minties*. Paskutiniame sakinyje jungtukas *bet* jungia vienaarūšes sakinio dalis.

Kituose sakiniuose prieš pirmąjį jungtuką kablelis gali būti nerašomas (sudedamojo ir skiriamąjo sujungimo atveju), pvz.: *Šiandien apsiniaukę jau nuo pat ryto(,) ir(,) jei oras nepagerės, pradrybsosiu namie visą dieną; Po kiemą vaikštinėdavo kalakutas(,) arba(,) jei saulė*

pašviesdavo, pasirodydavo katinas ant suoliuko. Nerašant galimų nerašyti kablelių, liktų tik vienas – šalutinio dėmens gale.

Pavartojus šalutinį dėmenį po vienaarūšes sakinio dalis jungiančio sudedamojo ar skiriamąjį jungtuko, privalomas kablelis bus tik šalutinio dėmens pabaigoje, tarp jungtukų galėsime rinktis, o prieš abu jungtukus kablelio negalės būti, pvz.: *Seniūnas atsistojo prieš susirinkusiuosius ir(.) kai triukšmas šiek tiek aprimo, neryžtingai pradėjo. Ji pasirinkdavo grybų ar(.) jei netingėdavo pašliaužioti po šlapias vietas, gana gražių spanguolių*. Nesirenkant ženklų šalutinio dėmens pradžioje vėl lieka vienas ženklas šalutinio pabaigoje. Tokių pavyzdžių nei „Lietuvių kalbos rašyboje ir skyryboje“, nei minėtame nutarime nebuvo pateikta[1] ir galėjo susidaryti įspūdis, kad taisyklė tokiems atvejams negalioja, bet formuluotė apima ir juos.

Antrasis ir ypač trečiasis variantai ne visai deri su bendra skyrimo nuostata, kad išskiriamosios sakinio dalys skiriamos iš abiejų pusių arba visai neskiriamos, jei taisyklės leidžia neskirti. Jau įsitvirtinusi taisyklė apie fakultatyvų dalyvinių, pusdalyvinių ir padalyvinių aplinkybių skyrimą neleidžia skirti jų iš vienos pusės, tai net ir taisyklėje kai kada primenama (plg. LKŽ 1998, 361). Ir prieš aplinkybes gali eiti vienaarūšes sakinio dalis jungiantys jungtukai, bet tai nekeičia šios nuostatos, plg.: *Vaikai susirinko dar gerokai prieš renginio pradžią ir(.) susidėję į krūvą maišėlius(.) pasuko paupiu pasivaikščioti*. Šalutiniai sakiniai apskritai išskiriama gana griežtai, o šiuo atveju vieno kablelio buvimas laikomas galimu variantu. Tai gali klaidinti ir nustatant sakinio sandarą.

Tais atvejais, kai dėl šalutinio dėmens komunikacinio reikšmingumo pavartojamos dalelytės, pritraukiančios šalutinį prie pagrindinio ir verčiančios abu dėmenis sakyti vientisesne intonacija, taisyklė leidžia išskirti arba visai neskirti, tai yra elgtis kaip ir su dalyvinėmis, pusdalyvinėmis bei padalyvinėmis aplinkybėmis, plg.: *O šis nebelaukė(.) nė ką tas pasakys(.) ir iš tolo skubėjo užtarti*. Sugretinus visus tris pateiktus šalutinių dėmenų ir aplinkybių skyrimo atvejus atrodo, kad nuosekliau būtų ir šalia jungtukų ar jungiamųjų žodžių einančius šalutinius dėmenis leisti išskirti arba visai neskirti, t. y. tai pat kaip ir šalutinius dėmenis su ką tik paminėtomis dalelytėmis.

Kitas nenuoseklumas yra susijęs ne su taisyklės formuluote, o su jos reguliuojamų vienetų atranka. Pagal ankstesnes taisykles šalia įterptinių minimi modaliniai žodžiai –rieveksmiai, prielinksninės konstrukcijos, dalelytės – buvo neskiriami. Šiose taisyklėse visas nutarimuose buvęs sąrašas pateikiamas kaip fakultatyviai skiriamų žodžių. Dėl jų funkcinio panašumo į įterptinius toks sprendimas visai pagrįstas. Tačiau tam tikrų nesklaidumų kyla dėl dalelyčių. Anksčiau dalelytės, pakliuvusios tarp modalumą rodančių ir neskiriamų žodžių, nekėlė didesnių sunkumų, nes dalelytės, išskyrus *beje*, neskiriamos. Dabar tarp galimų skirti jų ne taip mažai: *antai, atseit, būtent, destis, mat, taigi; galbūt, turbūt* (pavadintos taip pat dalelytėmis) ir kt. Tačiau kelios dalelytės, nepakliuvusios į šį sąrašą, savo reikšme mažai kuo skiriasi nuo pakliuvusiųjų, plg. *antai* (iš sąrašo) ir *ana, štai, galbūt ir aure*. Nepakeisto sąrašo perkėlimas vargu ar buvo pats geriausias sprendimas. Tiesa, toks sprendimas atsirado ne nepanorėjus detaliau apsvarstyti, o gerokai nesutarus, kas turi pakliūti į šį sąrašą. Fakultatyviai skiriamų žodžių sąrašas galėtų būti papildytas nepatekusiomis dalelytėmis.

Sudėtingiau negu iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, yra su papildomą aplinkybės reikšmę turinčiais pažyminiais.

Visose taisyklėse aiškiai sakoma, kad derinamieji pažyminiai, einantys prieš pažymimąjį žodį, neskiriami, daugelyje taip pasakyta ir apie nederinamuosius pažyminius, einančius po pažymimojo žodžio, priduriant, kad jie reiškiami įnagininkais, prielinksninėmis konstrukcijomis, nekaitomosiomis formomis ir kai kuriais kitais būdais. Iš tikrųjų tokiuose sakiniuose kaip *Prieš akis plytėjo storu sniegu sluoksniu apkloti laukai; Pasirodė kareiviai žaliomis beretėmis* (sakiniai iš PrvST, 5.1 1-osios ir 2-osios pastabos) jokia kita skyryba nei leidžiama, nei įmanoma. Tačiau visiškai natūralūs ir tokie sakiniai: *Plepus, bet gudrus ir „slidus“(.) kaimynas man visai nekėlė pasitikėjimo. Darius(.) raudona ir skaudančia ausimi(.) tik ir tegalvojo, kaip atkeršyti už tokį pažeminimą* (sakiniai iš PsrST, 5.1). Panorėjus išryškinti požymį kaip teiginio

priežastį net ir ankstesnius sakinius galima pertvarkyti, kad galimybė skirti atsirastų, plg.: *Storu puraus sniego sluoksniu apkloti(,) laukai atrodė kaip pūkiniai patalai; Žaliomis, didelėmis beretėmis(,) kareiviai aiškiai išsiskyrė iš tautiniais rūbais vilkinčių šokėjų*. Plg. dar: *Apleistas ir apgriuvęs (,) dvaro pastatas nelabai ką domino, bet parkas buvo nuostabus ir visų mėgstamas; Ne vieną kartą įvartytas į kampą(,) Seimo narys šįkart sugalvojo, kaip išvengti žurnalistų dėmesio*.

Suvokiant pažyminių reikšmę „kadangi jis (jie) buvo toks (tokie)“, kinta intonacija, taigi ir skyryba, jei pastarąja norima tokią intonaciją pažymėti. Formalių skirtumų tie variantai neturi. Galima samprotauti apie išsidėstymo sakinyje tendencijas, ryšius su subjektą išreiškiančia sakinio dalimi, bet esant sąlygiškai laisvai žodžių tvarkai, veikiant komunikacinio reikšmingumo pertvarkymo dėsningumams tokie požymiai negali būti traukiami į glaustas taisyklių formuluotes.

Bent kiek gyvesniame tekste jie reikalingi, todėl laikyti periferiniu reiškiniu ir neapartinėti taisyklėse netiktų. Pasirenkamojo skyrimo taisyklių 5.1 punkte kalbama apie galimą tokių pažyminių, pažyminčių daiktavardį, skyrimą, jei jie norimi parodyti turintys papildomą aplinkybės reikšmę ir, žinoma, atitinkamą intonacinį savarankiškumą. Ir net jei tikrintojui ar redaktoriui pasirodytų, kad minėtame sakinyje *Darius(,) raudona ir skaudančia ausimi(,) tik ir tegalvojo, kaip atkeršyti už tokį pažeminimą* tekstas rodo raudoną ir skaudančią ausį esant noro atkeršyti priežastį, nebūtų galima sakinį be kablelių laikyti klaidingu. Tiesiog tektų pripažinti, kad autorius to priežastingumo nenorėjo parodyti ir tokiam sakiniui galima taikyti privalomojo skyrimo taisyklių 5.1 punkto 2-ąją pastabą. Taip pat, žinoma, ir su derinamaisiais pažyminiais (jiems – 5.1 punkto 1-oji pastaba).

Bet privalomojo skyrimo pastabose nurodytais atvejais rašantysis taip pat gali tvirtinti, kad norėta parodyti pažyminio papildomą aplinkybinę reikšmę, ir surašyti kablelius – atskirti derinamąjį pažyminį nuo po jo einančio pažymimojo žodžio ar nederinamąjį nuo prieš jį einančio pažymimojo žodžio. To gali neparodyti sakinio prasmė, platesnis kontekstas, tačiau taisyklės nuo tokios interpretacijos neapsaugo ir seniai galiojančią pažyminių skyrimo (tiksliau, neskyrimo) taisyklę (privalomojo skyrimo nutarime pateiktą 5.1 punkto pastabomis) padaro neveikiančią.

Ne iš esmės, bet tik formaliai šią koliziją padeda išspręsti pasirenkamojo skyrimo taisyklių 5.1 punkto formuluotė. Šiaip visi pažyminių (ir priedėlinių) su papildoma aplinkybės reikšme (kad ir neminama formuluotėje) punktai sprendžia skyrybos rinkimąsi tarp turinčių aplinkybės atspalvį ir jo neturinčių. Galimybė skirti siejama su to atspalvio buvimu, galimybė neskirti – su jo nebuvimu. Tačiau 5.1 punkto formuluotė leidžia tai interpretuoti kitaip (plg. 1-ame šio straipsnio skyriuje aptartą „gali būti“ dviprasmiškumą). Jei šį punktą, kitaip negu visus kitus, suprastume kaip skyrybos rinkimosi galimybę jau suvokus pažyminį su aplinkybės atspalviu, tai minėto prieštaravimo nebeliktų. Kaip minėta pirmame skyrelyje, teoriškai tokių pažyminių skyrybos rinkimasis yra pagrįstas. Apsisprendus tokio pažyminio neskirti, jo skyryba sutaptų su įprasto pažyminio skyryba. Tačiau iš esmės tai problemos neišsprendžia – kol kas nėra nustatyta (o gal ir išvis nėra) objektyvių požymių, parodančių, kad vienoks ar kitoks pažyminys, pažymintis daiktavardį, negali turėti aplinkybės atspalvio ir turi būti interpretuojamas pagal privalomosios skyrybos taisyklių 5.1 punkto pastabas.

4. Atskirų skyrimo atvejų komentarai

Glaustos ir gana abstrakčios taisyklių formuluotės, nurodant skyrimo pagrindą, ypač pasirenkamojo skyrimo taisyklėse (plg.: „...norint pabrėžti prasminį ir intonacinį savarankiškumą“) gali neįtikinti, nes nėra nurodyta jokių kitų požymių, nėra (ir negalėtų būti dokumente) sintaksinio aiškinimo. Tolesni komentarai galėtų vienu kitu atveju padėti geriau suprasti teikiamą skyrimą.

1. Brūkšnio rašymas tarp vienaarūšių sakinio dalių (PrvST, 3.2) siejamas su priešinamaisiais santykiais, tačiau santykiai, besiskiriantys nuo kableliu parodomo išvardijimo, yra įvairesni. Ypač dažnai pasitaiko sąlygos santykiais susijusių vienaarūšių, pvz.: *Suspėsiu – atsiųsiu paštu, nesuspėsiu – perduosiu per bendradarbį; Ne po savaitės – po dviejų*

nuvažiuosiu, vis tiek suspėsiu viską padaryti; gali būti priežastiniai santykiai, pvz.: *Nesuspėjo – nepadarė, nieko dėl to neatsitiks*. Nors bet kuriuo atveju ženklo reikia, bet keblumą sudaro tai, kad ženklas diferencijuoja sakinių reikšmes, ir tekste negalima jo laisvai rinktis. Sakinys su kableliu (*Nesuspėjo, nepadarė, nieko dėl to neatsitiks*) atrodo net nelogiškas neįterpus, tarkim, *bet* (*Nesuspėjo, nepadarė, bet nieko dėl to neatsitiks*), o tekstui turėtų visai netikti, nes reiškia kita negu sakinys su brūkšniu. Tik priešinio santykiai galimi skirti ir vienu, ir kitu ženklu be didesnio prasmės skirtumo, rodo tik skirtingą komunikacinę gretinamų dalykų reikšmingumą, plg.: *Jis bus ne kunigas – daktaras ar inžinierius* ir *Jis bus daktaras ar inžinierius, ne kunigas*. Šis punktas tiesiog atkreipia dėmesį į vienaarūšių įvairovę, besiskiriančią nuo kitame punkte nurodomo išvardijimo, o priešinis yra ne visai tiksliai tą įvairovę simbolizuojanti sąvoka. Tad ir ne priešinio santykiams reikia taikyti šio punkto reikalavimus.

2. Ir privalomojo, ir pasirenkamojo skyrimo taisyklėse minimi atvejai su pabrėžiamąja dalelyte *ypač* (plg. PrvST, 4.1 ir PsrST, 3.2). Su šia dalelyte (jungiamuoju žodžiu) einanti aiškinamoji sakinio dalis yra skiriama privalomai (plg. *Kieme, ypač palei tvorą, nuo vėjo šiureno nukritę lapai*). Jei dalelytė prisideda prie vienaarūšės sakinio dalies, ją pabrėžia kaip svarbesnę ar suteikia papildomai pasakomo dalyko atspalvį (plg. *Ramesnę popietę, pavakariais, ypač prieš rytą(,) upelio vagą užguldavo tirštas rūkas*). Norėdami pabrėžti suvoktume šią sakinio dalį kaip svarbesnę už kitas vienaarūšes, todėl, matyt, rinktumėmės atskyrimo variantą, o suprasdami kaip papildomą informaciją – išskyrimo. Priduriamai pasakytų sakinio dalių skyryba šiose taisyklėse nėra reglamentuota kaip turinti ryškią stilistinę paskirtį, tad nėra su kuo lyginti šitame punkte pateikiamos dalinę papildymo reikšmę turinčios sakinio dalies skyrybos. Apskritai vienaarūšės sakinio dalis nuo aiškinamųjų atskiria tai, kad vienaarūšės parodo skirtingą laiką, vietą ar pan., o aiškinamosios – tą patį dalyką, tik jį paaiškina ar patikslina. Dalelytės *ypač* buvimas yra tik išorinis, papildomas, su niuansais susijęs požymis ir ne iš jos nustatome kalbamos sakinio dalies paskirtį sakinyje.

Sunkumų gali kelti tai, kad kelios būdo, kelios priežasties ir kt. aplinkybinės reikšmės ne visada taip aiškiai atibojamos viena nuo kitos kaip vietos ar laiko: kelios skirtingos vietos visada bus išreikštos vienaarūšėmis vietos aplinkybėmis, bet keli skirtingi veiksmo būdai ar priežastys ne visada reiškia vienaarūšiskumą dėl nepakankamai aiškaus pačių reikšmių santykio, plg. *Senis ėjo sunkiai, pasiramstydamas(,)[2] ir per kambarį perėjo tik kelis kartus pailsėjęs*. Nurodytus du ėjimo apibūdinimus galime suvokti kaip savarankiškus ir kaip papildančius, galima sakyti, ir paaiškinančius vienas kitą.

Tai apskritai daro problemišką aiškinamųjų ir vienaarūšių sakinio dalių skyrimo taisyklių santykį. Kad ir fakultatyvaus skyrimo, aiškinamųjų sakinio dalių skyrybos taisyklė neleidžia sakinio dalį atskirti – arba neskiriame, arba išskiriame. Bet nesant aiškos ribos tarp vienaarūšiskumo ar aiškinimo (papildymo reikšmė taisyklėje PsrST, 3.2), nėra aiškos ribos tarp atskyrimo ir išskyrimo. Šis keblumas susijęs ir su pažyminiiais. Ne veltui ankstesnėse taisyklėse prie pažyminių skyrybos yra nurodoma atvejų, kai pažyminiai svyruoja tarp aiškinimo ir vienaarūšiskumo, todėl gali būti ir atskiriami, nors prasminis santykis artimas aiškinimui, plg.: *Stipresnis, vadinamasis pirmakartis alus buvo duodamas garbingiesiems svečiams; Pro debesų properšas vis dažniau mėlynavo gryno, lyg numazgoto dangaus; Menkesni, t. y. antro sėjimo rugiai dar dabar neprinokę* (LKRS 1992, 164); *Nesunku kirčiuoti paprasčiausius, t. y. pirmos kirčiuotės žodžius* (LKŽ 1998, 358). Glaudus pažyminio ir pažymimojo žodžio ryšys sumažina išskyrimo galimybę net ir nesiekiant lygiavertiškumo prasmės ir išvardijimo intonacijos. Dabartinėse taisyklėse tokie atvejai turėtų pakliūti į PsrST 3.2 punktą, bet jų (ir ne tik pažyminių) yra fakultatyvaus išskyrimo taisyklėje PsrST 3.1 (plg. *Rudas(,) lyg nudažytas(,) pakeleivio veidas gerokai išsiskyrė iš šviesių šiaurės šalies gyventojų veidų. Jis tyliai(,) lyg sąmokslininkas(,) pakuždėjo man į ausį*).

3. Vienoda raiška, nors ir esant kiek skirtingiems prasmės santykiams, vertė pasirenkamosios skyrybos taisyklėms priskirti pažyminius (kartu ir priedėlius) su jungtukų ir dalelyčių samplaikomis ar dalelytėmis *nors ir, kad ir, dar (ir), tegu, irgi, kaip* ir pan. Dažniausia

tokius žodelius turintys pažyminiai įgyja papildomą aplinkybės reikšmę. Tačiau galima su tokiomis dalelytėmis pavartoti ir jokios išskiriamosios intonacijos, taigi ir aplinkybinės reikšmės neturinčius pažyminius, plg.: *Apie meistro sugebėjimus galėjau spręsti kad ir iš nebaigto darbo; Jis uoliai lankė nors ir nebūtinus susirinkimus; Dar ir gero mūrininko darbas nepavyksta, o čia dirbo tik pameistrys* ir pan. Įvairiai gali būti aiškinami tokie pažyminiai, bet skirti jų nebūtų pagrindo. Nenorint traukti į taisyklės formuluotę semantinių požymių, vadovaujantis formaliaisiais – dalelyčių buvimu – negalima taikyti griežtos skyrybos ir papildomą aplinkybės reikšmę turintiems pažyminiams, plg. PsrST, 5.4: *Visą kelią(,) nors ir primuštas(,) vilkas nešė ant nugaros lapę; Tegu be sveikatos(,) menkam savo gyvenimui Jokūbas užsidirbs pats; Kaip vyresnis ir gudresnis(,) brolis liepė man tylėti ir toliau dirbti savo darbą.* Tokių formuluočių trūkumas yra tas, kad nevienodi prasminiai santykiai yra vienodinami pagal formaliuosius požymius ir menkina skyrybos tikslumą – nepasirinkus skyrimo antruoju atveju aplinkybinė reikšmė liks neparodyta (žinoma, norinčiam ją parodyti galimybė visada yra). Tačiau teksto vertintojas griežtos formuluotės pagal dalelyčių buvimą atveju turėtų klaida laikyti pažyminių skyrybą pirmuosiuose sakiniuose, griežtos formuluotės pagal semantinius požymius (aplinkybinę reikšmę) atveju negalėtų objektyviai nuspręsti, ar tokie požymiai yra, ir objektyviai vertinti. Belieka palikti apsispręsti rašančiajam. Toks taikymasis ir prie teksto kūrėjo, ir prie vertintojo ne vieną taisyklę padarė fakultatyvaus skyrimo taisykle.

4. Klausimas, ar išorinis panašumas turi lemti pasirenkamąją skyrybą, iškyla ir prijungiamųjų sakinių su *vargu, kažin* ir šalutinio dėmens jungtuku *ar* bei jungiamaisiais žodžiais einančiais įvardžiu *kas* ir įvardiniaisrieveiksmiais *kur, kada* ir kt. (PsrST, 10.3). Pagrindinio dėmens žodžių ir jungiamųjų žodžių kombinacijos yra ne vieno tipo ir skirtingai interpretuotinos.

Kažin su įvardžiu *kas*, taip pat ir su kitais santykiniais įvardžiais, surieveiksmiais *kur, kada* ir kitais gali sudaryti, ne visai tiksliais sakant, samplaikinius nežymimuosius įvardžius ar įvairių reikšmiųrieveiksmius. Sakiniuose jie atlieka tam tikrų sakinio dalių funkcijas, plg.: *Kažin kas ateina, slėpkimės! Jis kažin kur bus sunėšęs ir suslėpęs visa tai; Tas traukinys kažin kada pasirodys, nėra ko čia šalti;* taip pat *Kažin ko čia juk nesugalvosi; Darius knygos neturi, kažin kam atidavė.* Tokias samplaikas gretinti su prijungiamaisiais sakiniiais būtų nekorektiška, tai net ne sintaksės klausimas. Tiesiog kalbos dalis reiškiamą dviem žodžiais ir tik visiškai iš išorės jie sutampa su atitinkamais pagrindinio ir šalutinio dėmenų greta esančiais žodžiais prijungiamajame sakinyje. Dėl to jų nebūtų ko traukti į taisyklės formuluotę. Tačiau ne visada sakinio aplinka parodo, ar tokias poras reikia suprasti kaip samplaiką, ar kaip pagrindinio ir šalutinio dėmens žodžius, plg.: *Kažin kur jis prapuolė (Šiaip buvo čia visą laiką) ir Kažin, kur jis prapuolė?; Nežinia kas pasibeldė į duris (Visi suklusome) ir Nežinia, kas pasibeldė į duris (Gal draugiški žmonės, o gal ir ne).* Pirmuosiuose porų sakiniuose yra ta pati samplaikinė kalbos dalis ir viena sakinio dalis, bet visa sakinio sandara leidžia sakinį interpretuoti ir kaip prijungiamąjį, tik sakinio paskirtis tekste (klausiamasis ar ne), kiti aplinkiniai sakiniai nukreipia į vienokią ar kitokią skyrybą. Todėl bet kuris iš tų skyrimo variantų yra galimas. O sakiniuose, kur prijungiamojo sandaros negali būti (tėra vienas tarinys, netinkama aptariamųjų žodžių vieta sakinyje šalutiniam dėmeniui susidaryti), nėra ir rinkimosi galimybės. Taigi nesant prijungiamojo sakinio sandaros galimybės parašytas kablelis tarp *kažin* ir santykinių įvardžių beirieveiksmių *kur, kada* ir kt. turėtų būti laikomas klaida. Esant tokiai galimybei skyrimas priklauso nuo rašančiojo interpretacijos, kuri, be abejo, priklauso nuo sakomos minties, platesnio konteksto, bet teksto vertintojas negali primesti kurio nors vieno varianto. Šnekamojoje kalboje pasitaiko įvairių pagrindinio ir šalutinio dėmenų supynimo atvejų (pagrindinio atkarpos įsiterpia į šalutinį ar pan.), bet rašytinei kalbai tai nebūdinga ir į taisykles tokių atvejų traukti netiktų.

Kiti visi pradžioje suminėtų žodžių variantai (*vargu ar, kažin ar, vargu kas, vargu kur...*) yra paprastesni, nes nesudaro samplaikinių kalbos dalių ir rinkimosi galimybė visada bus. Gretinant su aiškiais prijungiamaisiais sakiniiais, tiek su *kažin*, tiek su *vargu* atrodo į juos panašūs, plg.: *Nežinau, ar galėsime rytoj susitikti; Kažin(,) ar galėsime rytoj susitikti; Vargu(,) ar galėsime rytoj susitikti;* taip pat *Baugu, ar neištiks ir kitų tokia nesėkmė.* Tai pateisina jų

interpretaciją kaip prijungiamųjų. Kita vertus, *vargu* turi ryškų modalumą, neturi būdvardžiams būdingos giminių paradigmos, nors formaliai sutampa su vadinamosios bevardės giminės forma, su *ar* sudaro kitos reikšmės žodžių porą, plg.: *Vargu(,) ar galėsim rytoj susitikti* ir *Tikriausiai negalėsim rytoj susitikti*. Kai kur ši samplaika buvo prilyginama modaliniams neskiriamiems žodžiams (plg. LKŽ 1998, 364). Tad ir skyrimą, ir neskyrimą galima paaiškinti. O nesant formalių vienokių ar kitokių santykių požymių, formuluojama fakultatyvaus skyrimo taisyklė.

Sakiniai su *vargu* ir minėtais įvardžiais arrieveiksmiais dar sunkiau interpretuojami kaip prijungiamieji ir dar ryškesnė modalinė reikšmė, plg.: *Vargu(,) kas benorės ten važiuoti; Vargu(,) kur beras tokią gerą vietą*, nes dėl praleistos dalelytės *ar* žodis *vargu* dar stipriau glaudžiasi prie įvardžio arrieveiksmio. Tačiau panašumo į prijungiamuosius išlieka, skyrimo variantiškumas – taip pat.

Samplaika *vis tiek* į čia aptariamų žodžių grupę neįtraukta, nors ankstesnėse taisyklėse buvo minima (plg. LKRS 1992, 215). Ji buvo minima ir prie šalutinių dėmenų su pabrėžiamosios bei aiškinamosios reikšmės žodeliais, šalia *ypač, nebent, juolab* ir kt. (ten pat, 214; LKKN 1998, 65). Tačiau nėra pavyzdžių, kur *vis tiek* turėtų pagrindinio dėmens paskirtį, jis gali tik pritapti prie šalutinio ir būti skiriamas kartu su šalutiniu, pvz.: *Išeik, vis tiek kas tu būsi, ir pasirodyk*. Tiesa, nereikia pamiršti, kad ši samplaika gali eiti savarankiška sakinio dalimi, prie jos gali būti jungiamas šalutinis ir skiriamas pagal bendrąją šalutinių dėmenų skyrimo taisyklę, pvz.: *Man dabar vis tiek, ar įstatymą panaikins; Man tai neturėtų vertės ir būtų vis tiek, ar jis mane išgydytų; Jam vis tiek, ar su peiliu, ar su kirviu*, arba šiaip būti pagrindinio dėmens žodžiu, atsidūrusiu prieš šalutinį dėmenį, pvz.: *Vis tiek, kas įvyko, nebepakeisi*.

5. Teksto skyrybos taisyklėse gali šiek tiek neaiškumų sukelti išdėstymas labiau pagal ženklus nei pagal įprastesnę skyrybos aprašuose autoriaus ir tiesioginės kalbos pasiskirstymą, bet svarbesni ir čia aptartini yra specifiniai taisyklėms paklūstančių atvejų variantai.

Su skyrimo pakeitimais susijęs kabutėmis skiriamos tiesioginės kalbos ir citatų atvejis (PrvST, 11.2) yra pateikiamas atskira taisykle dar prieš tiesioginės kalbos ir citatų taisyklių skyrelius. Čia reikėtų atkreipti dėmesį į sąvoką „citos sakiny“⁴. Visa autoriaus ir tiesioginės kalbos arba autoriaus ir citatos sintaksinė sandara nėra laikoma sakiniu, tai savita sintaksinė sandara. Citatos sakiny yra tarp kabučių esantis sakiny (arba sakiniai). Tad čia atskirai nurodoma, kad visais atvejais, kai kabutėse yra savarankiškas sakiny, taškas rašomas to sakinio pabaigai parodyti. Už kabučių jokio ženklo nereikia, nes visa minėtoji sandara nėra sintaksinis vienetas, žymėtinai pabaigos ženklais. Esant tarp kabučių keliems sakiniams, taškas ne po paskutinio sakinio, o po kabučių būtų tiesiog nelogiškas, juolab kad kiti ženklai visada būdavo rašomi prieš kabutes. Šis pakeitimas naujas tik tiesioginei kalbai, nes citatose visi sakinio galo ženklai buvo rašomi prieš kabutes (plg. LKRS 1992, 222 ir 225).

Kartu kita taisyklė (PrvST, 13.3) primena, kad citata, sudaranti autoriaus sakinio dalį, atkarpa, interpretuojama kaip sakinio vidaus sintaksinių ryšių vienetas ir atsidūrusi gale nepakeičia viso sakinio pabaigos žymėjimo, t. y. sakinio pabaigos ženklas rašomas už kabučių, plg.: *Šitą pažadą pakartojo apaštalas Paulius, sakydamas, kad „visi esame viena duona ir vienas kūnas“*. Sakinio atkarpa yra ir visas sudėtinio dėmuo, todėl taip pat reikėtų interpretuoti ir tuos atvejus, kuriuose cituojama dalis yra susijusi aiškinamaisiais ryšiais su kitu dėmeniu, pvz.: *Straipsnio antrą dalį išdėstyti taip: „dėl šio turto disponavimo sprendžia teismas“*. Palyginkime panašius bejungtukius sudėtinius sakinius: *Kaip gaidžiai: dieną pešasi, o naktį ant vienos laktos tupi; Gerai, susitarkim taip: tu pabudėsi iki ketvirtos, o paskui aš ateisiu; Mačiau ir žinau: per dieną juodvarniais lakioja, o naktį žmonėmis viename kalne gyvena*. Nuo savarankiškų citatų tokius atvejus teskiria tik mažoji raidė tarp kabučių rašomos atkarpos pradžioje. Tačiau teksto sudarytojas gali norėti parodyti, tarkim, įstatymo pakeitimo fragmentą tokį, koks bus dokumente, t. y. su didžiąja raide sakinio pradžioje (jei tai visas sakiny), kita vertus, neretai pakeitimas prasideda punkto numeriu, verčiančiu taip pat po jo einantį sakinį rašyti didžiąja raide, pvz.: *Preambulės trečiąjį sakinį išdėstyti taip: „Lėšos gali būti panaudotos tik planuotiems kvalifikacijos kėlimo kursams“*. *Antrąjį punktą išdėstyti taip: „2. Paraiškos pateikiamos iki pirmo ketvirčio pabaigos“*. Todėl skirtumas tarp citavimo sakinio atkarpa ir citavimo savarankišku

sakiniiu lyg ir išnyksta. O su tuo yra susijęs taško rašymas po kabučių ar prieš jas. Taško rašymo vieta lieka vienintelis sintaksinės interpretacijos požymis, o sakant priešingai – suvokiant vienokią ar kitokią sintaksinę sandarą, pasirenkama taško rašymo vieta. Kadangi suvokimas yra subjektyvus dalykas, parašius didžiąją raidę galima rinktis taško vietą.

Jei citata pateikiama naujoje eilutėje, tai belieka viena – kaip autoriaus ir citatos sintaksinės sandaros interpretavimo galimybė, kartu ir didžioji raidė bei taškas prieš kabutes, pvz.: *Pakeičiu Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2006 m. spalio 26 d. įsakymą Nr. ISAK-2083 „Dėl Lietuvos Respublikos prezidentų vardinių stipendijų skyrimo“ (Žin., 2006, Nr. 119-4551) ir papildau šiuo punktu:*

„1.6. A. F., Lietuvos žemės ūkio universiteto Agronomijos fakulteto IV kurso studentei, Aleksandro Stulginskio stipendiją – 4 MGL per mėnesį dydžio.“

Citatos pabaigoje esant santrumpai, be abejo, jai reikalingas taškas yra kartu ir citatos pabaigos taškas, pvz.:

Pakeičiu Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2005 m. gruodžio 6 d. įsakymą Nr. ISAK – 2501 „Dėl tarptautinių mokslo ir studijų renginių finansavimo nuostatų patvirtinimo“ (Žin., 2005, Nr. 145 – 5300) ir išdėstau 2 punktą taip:

„2. Nustatau, kad paraiškos tarptautiniams renginiams, vyksiantiems 2007 m. sausio 1 d. – 2007 m. birželio 30 d., pateikiamos iki 2007 m. sausio 12 d.“

Pagal dokumentų įforminimo reikalavimus dokumentų tekstuose galima sakinį skaidyti atskirais punktais juos numeruojant, bet tuomet po punktų rašomas kabliataškis. Jei punktus sudaro savarankiški sakiniai, jų pabaigoje, kaip ir įprasta, rašomas taškas (plg. Dokumentų rengimas, tvarkymas, apskaita ir saugojimas 2006, 25). Jei tokie punktais yra su citatomis, tai nuosekliai taikant taisykles turėtų būti ir citatos pabaigos ženklas, ir punkto pabaigos ženklas, pvz.:

Pakeičiu Aukštųjų mokyklų meninės produkcijos (veiklos) formaliojo vertinimo metodiką, patvirtintą Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2006 m. balandžio 12 d. įsakymu ISAK-685 (Žin., 2006, Nr. 50-1836):

3.1. išdėstau 1 punktą taip:

„1. Aukštųjų mokyklų meninės produkcijos (veiklos) formaliojo vertinimo metodika (toliau vadinama – Metodika) nustato aukštųjų mokyklų metų meninės produkcijos (veiklos) vertinimo kriterijus. Aukštųjų mokyklų meninės produkcijos (veiklos) vertinimo rezultatai, gauti iki 2006 metų, pagal Metodiką nepervertinami.“;

3.2. išdėstau 4 punktą taip:

„4. Vertinama tik 20 procentų meno studijų srities kiekvieno posričio dėstytojų meninė produkcija (veikla), kuri buvo viešai pateikta (realizuota) atitinkamais metais. Dėstytojų skaičius apskaičiuojamas remiantis Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodika, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 11 d. nutarimu Nr. 1272 (Žin., 2004, 151-5493; 2006, Nr. 108-4114), meno studijų srities atitinkamo posričio sąlyginį studentų skaičių padalijus iš atitinkamo norminio studentų skaičiaus vienam akademiniam darbuotojui.“

Pateikiant pavyzdį skyryba yra pakoreguota. Po 3.1 papunkčio citatos (po kabučių) taško negali būti, nes reikia atskirti papunkčius, kurie formuluojami vienuarūšiais tariniais išdėstau, skaidančiais pradžios pastraipoje esantį bendresnį tarinį pakeičiu, tai rodo ir mažosios raidės papunkčių pradžiose. Taip sudaryti papunkčiai, kaip minėta, atskiriami kabliataškiu. Tačiau papunkčiuose pateiktas citatas sudaro savarankiški sakiniai (o antros citatos atveju – net ne vienas sakiny; be to, galėtų būti, sakykim, dar trečias papunktis su tokiu pat vienuarūšiu tariniu), su autoriaus kalba citatos sudaro specifinės sandaros vienetą, ne sakinio atkarpa, todėl citatos turi būti baigiamos taškais prieš kabutes. Tokį skirtingos paskirties ženklų rašymo tvarką lyg ir griaua pavyzdžio pabaigoje parašytas tik vienas taškas: jis parodo citatos sakinio pabaigą, bet lieka nepažymėta viso per įvadinę pastraipą ir papunkčius sudaryto sakinio pabaiga. Tokio žymėjimo nereikėtų dėl dviejų priežasčių. Visa tokių dokumentų teksto sandara yra gerokai savita: sakinio dalys turi savarankiškas citatas, neinančias sakinio atkarpomis, jos tas atkarpas sudaro tik su papunkčiuose esančiais įvadiniais žodžiais (išdėstau). O sandarų su savarankiškoms citatomis

pabaigose ženklai nerašomi (rašomi tik citatų pabaigose)[3]. Yra ir bendras ženklų derėjimo principas: ženklai gali vienas kitą panaikinti, taip būna susidūrus kableliui ir dvitaškiui ar kitiems ženklu, juo labiau tos pačios rūšies. Čia, žinoma, yra dvi ženklo vietos ir tai jų rašymą darytų logiškėsnį, bet ir tais atvejais yra nusistovėjusi tvarka nedubliuoti pabaigos ženklo, plg.: *Aš aiškiai išgirdau griežtą įsakymą „Stok!“* Sakinys konstatuojamasis ir jo pabaigą turėtų žymėti taškas, bet net tokiu atveju jo po kabučių nerašome.

Sunkiau pagal taisykles interpretuoti atvejį, kai cituojamas kabliataškiu pabaigtas skirti dokumento fragmentas, pvz.:

1. *P a k e i č i u Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2000 m. gegužės 15 d. įsakymą Nr. 595 „Dėl leidimo vykdyti vidurinio ugdymo programą Širvintų rajono savivaldybės mokyklose“* (Žin., 2000, Nr. 71–2124; 2005, Nr. 97–3686) ir išdėstau 1 punktą taip:

„1. *Širvintų Lauryno Stuokos-Gucevičiaus gimnazijoje ir suaugusiųjų klasėse;*“

2. *Šis įsakymas įsigalioja nuo 2006 m. rugsėjo 1 d.*

Tai, kas pateikta citatoje, nėra sakinyje ir šaltinyje sudaro sakinio atkarpą, kad ir sunumeruotą pagal dokumentų teksto galimą sandarą, o šiame tekste ta atkarpa, pateikta atskira eilute, eina savarankiška citata. Tokiose citatose pabaigos ženklai rašomi prieš kabutes, todėl pirmojo (ne citatos) punkto pabaigoje, po kabučių ženklo nebeturėtų būti (pavyzdžio originale buvo taškas).

Kokia nors kita skyryba neatitiktų priimtų taisyklių. Arba reikėtų pripažinti, kad dokumentų tekstuose autoriaus sakinio atkarpomis einančios citatos gali būti pradedamos naujoje eilutėje, nors sudaro bejungtukio sakinio dėmenis, arba formuluoti išimtis kokiems nors dokumentų tekstų atvejams dėl taško rašymo po kabučių.

Panašių neaiškumų gali kilti po citatų pateikiant nuorodas. Jos sintaksiškai interpretuotinos kaip įterpiniai ir taisyklėms įtakos negali turėti. Nuoroda citatai nepriklauso, tad prieš kabutes negali būti. Jei citata neįeina į sakinio sandarą, tai ji baigiama reikiamu ženklu, po jo einančiomis kabutėmis ir tik po kabučių pateikiama nuoroda, pvz.: *Vienas pirmųjų stilistikos vadovėlių lietuvių kalba autorių M. Gustaitis rašė: „Be išlavinto kalbingumo labai svarbu turėti visuomenėje pasitikėjimo, įgyto kilniais darbais ir tiesiu būdu. Patikimas kalbėtojas jau pačiu savo asmenim, pačiu pasirodymu lenkia klausytojus.“* (Gustaitis 1923, 166) *JAV retorikos specialistas R. Nelsonas tvirtina, kad retorikos pagrindas yra etika.* Taigi nuoroda atsiduria tarp autorių sakinių. Už nuorodos taškas (ar kitas ženklas) gali būti tik tada, kai citata yra sakinio atkarpa, pvz.: *Dar Sokratas yra taikliai pasakęs, kad „tarp žmonių, siekiančių pagarsėti iškalba bei valstybės veikla, yra tokių, kurie viliasi, jog čia gebėjimai patys nukris iš dangaus – be pasirengimo, be kantraus darbo“* (Antikos pedagogai 1991, 52–53).

5. Nepatekusių į taisykles atvejų skyryba

Sakiniuose pasitaiko neįprastesnių atvejų, kuriems taisyklė negali būti pritaikoma be papildomų aiškinimų arba kuriems reikia taikyti ne vieną taisyklę. Jie į taisyklių pavyzdžius netraukiami kaip netipiški, tačiau taisyklių taikytojams gali kelti neaiškumų. Yra išplitusių netipiško skyrimo atvejų, kuriuos būtų netikslu vadinti individualiais, bet jie gerokai skiriasi nuo taisyklėse aptariamųjų. Tokiems ir kai kuriems kitiems atvejams aptarti paskirtas šis skyrelis.

1. Taisyklė apie sujungiamaisiais ir skiriamaisiais jungtukais sujungtas vienuosius sakinio dalis būtų gana paprasta, jei ne atvejis, kai vienuosius jungiami neskiriamas ir skiriamas ar galimas skirti sintaksiniai vienetai. Tai gali būti įprasta (neskiriama) sakinio dalis ir šalutinis dėmuo, tokia sakinio dalis ir dalyvinė, pusdalyvinė ar padalyvinė aplinkybė. Viena nuo kitos tokios sakinio dalys ar sakinio dalis ir dėmuo negali būti skiriami pagal vienuosius sakinio dalių skyrimo taisyklę. Tačiau kaip skirti abi kartu vienuosius jungtas dalis, gali būti keli variantai. Kadangi viena iš jų yra neskiriama sakinio dalis, galima abiejų neskirti; kadangi viena iš jų yra ar gali būti skiriama, skirti jas privalomai ar fakultatyviai pagal skiriamosios statusą. Galima ieškoti papildomų požymių, padedančių diferencijuoti juos viduje. Ankstesnė taisyklė buvo aiški, nors ir gana sudėtinga. Jei

artimesnė pagrindinei sakinio daliai vienuarūšė dalis yra neskiriama, tai neskiriama ir visa pora, nepaisant jos vietos pagrindinės sakinio dalies atžvilgiu (plg. Balkevičius 1963, 442), pvz.: *Galvoju tik apie būsimą patiekalą ir kaip geriau jį pagaminti. Ateik gal rytoj ar kada sugalvosi ir atsinešk įrašus. Aš nenoriu girdėti tavo atsiprašinėjimų ar kodėl tu taip padarei. Kada sugalvosi arba gal geriau rytoj ateik ir pasiimk užrašus. Eikim dabar arba tėvui sugrįžus. Prieš prasidedant mokslo metams ir žiemos atostogų laiku bus rengiamos konsultacijos.* Jei prie sakinio jungiama skiriamoji ar galima skirti sakinio dalis, tai pagal atitinkamą taisyklę skiriama visa grupė, pvz.: *Rytoj ar kada sugalvosi, ateik ir atsinešk įrašus. Po pamokų ar dar joms nepasibaigus(,) siaura gatvelė prisipildo neatidžiu, išdykaujančių pradinių klasių mokinių.*

Skiriant ir vienu, ir kitu atveju atsiskiria neskiriamoji sakinio dalis, bet ji visada būna lyg ir pasislėpusi už skiriamosios (ar galimos skirti), bent jau žodžių tvarkos atžvilgiu neturi tiesioginės sąsajos su pagrindine sakinio dalimi ir toks skyrybos nustatymas labai neprieštarautų bendrai nuostatai apie įprastų sakinio dalių neskyrimą. Kita vertus, interpretuoti tokias suporuotas sakinio dalis taip kaip atskiras skiriamąsias (šalutinius dėmenis) taip pat nebūtų gerai, nes tokia pora turėtų būti laisviau skiriama dėl neskiriamųjų jos dalių. Nei griežtai neskirti abiejų vienuarūšių dėmenų, nei griežtai skirti esant šalutiniams sakiniui nebūtų teisinga. Geriausia būtų tokius atvejus priskirti pasirenkamajai skyrybai.

2. Su vienuarūšių sakinio dalių skyrimu šiek tiek yra susijęs sakinio dalių su pasikartojančia jungimo paskirtį turinčia dalelyte *ar* skyrimas. Interpretacijos sunkumų kyla tada, kai minėtu žodeliu jungiamas šalutinis dėmuo ir jo viduje vėl pavartojamas tas pats žodelis, pvz.: *Seimas balsuoja, ar pripažinti netekusiu galios, ar palikti galioti ginčijamą įstatymą.* Pirmasis *ar* turi dvejopą paskirtį: jungia šalutinį dėmenį ir yra pirmasis iš pasikartojančių jungtukų prieš vienuarūšių tarinius. Toks susidvejinimas galimas dėl to, kad vienuarūšės sakinio dalys yra kartu ir gramatinis dėmens centras. Jokių formalių požymių, parodančių pirmojo jungtuko tik dėmenų jungimo paskirtį, turbūt nepavyktų nustatyti, todėl lieka visuomet juos interpretuoti kaip pasikartojančius jungtukus ir rašyti prieš antrąjį kablelį. Kai toks jungtukas jungia ne tarinius, šitaip interpretuoti negalima, pvz.: *Aš nežinau, ar auklėtoja aiškinosi su berniuko tėvu ar broliu įvykio aplinkybes.* Prieš antrąjį *ar* kablelio būti negali. Kalboje yra ir kitokių dvejopos kalbos vieneto paskirties atvejų, plg.: *Donatos mama tuo metu būdavo lauke arba iš girios negrįžusi.* Veiksmažodis *būdavo* vienu metu yra ir savarankiškas tarinys (rodo prie jo prijungta vietos aplinkybė), ir sudurtinės formos *būdavo negrįžusi* veiksmažodinė dalis, o *arba* rodo tų dviejų tarinių vienuarūšiškumą. Tad jungtukų atvejis nėra kuo nors ypatingas.

Visai taip pat interpretuoti atvejai, kai *ar* atlieka klausiamosios dalelytės funkciją ir kartu pasikartojančio vienuarūšių tarinių jungtuko funkciją, pvz.: *Ar tu ateisi, ar neateisi?*, arba kai klausiamasis sakinytis sudarytas iš dviejų savarankiškų dėmenų, sujungtų sujungiamuoju jungtuku *ar*, pvz.: *Ar bendrosios nuosavybės dalyviai privalo turėti atskiras pažymas, ar jiems pakanka vienos pažymos?*

Jei sakinio dalis pagal prasmę galima poruoti skirtingai, skirtingai rašysime ir ženklus. Sakinyje *Nurodoma, ar pagaminta transporto priemonė skirta naudoti esant dešinės pusės ar kairės pusės, ar abiejų pusių eismui* parašytas kablelis prieš *abiejų pusių eismui* reiškia, kad norima nurodyti trejopą transporto priemonės naudojimo galimybę. Jei paskutinio kablelio nebus, turėsime suprasti, kad norima supriešinti vienos pusės panaudojimo galimybę su dviejų pusių panaudojimo galimybe. Susidaro viena vienuarūšių sakinio dalių pora su suporuota dalimi. Tarp vienuarūšių yra hierarchiniai santykiai ir kablelio nereikia. Abu variantai, žinoma, neturi nieko bendra su šalutinio dėmens jungtuku *ar*. Toks rinkimasis negali būti laikomas pasirenkamojo skyrimo atveju, nes parodo skirtingus sakinio dalių santykius, kitokį jų išdėstymą. Tarkim, sakinyje *Šunį pamatęs svečius palikau verandoje* skyrybos ženklus rašysime pagal norimą perteikti sakinio prasmę ir nuo to nesikeičia pati taisyklė, plg.: *Šunį, pamatęs svečius, palikau verandoje* ir *Šunį pamatęs, svečius palikau verandoje*.

3. Į taisykles nėra įtraukta priduriamai pasakytų sakinio dalių skyryba. Ne visuose skyrybos aprašuose, bet bent keliuose pridūrimas yra apibūdinamas, tačiau nevienodai. Paprastai jis siejamas su kokios nors sakinio dalies nukėlimu į sakinio ar dėmens galą (LKRS 1992, 228–229; Vasiliauskiene 2002, 79; iš dalies Ausmanienė 2003, 57). Tačiau sakinio dalių išdėstymo keitimas ir pirmiausia kėlimas į sakinio pabaigą yra skiriamasis remos požymis, pvz.: *Tą dieną visa šeimyna darniai dirbo laukuose iki pat išnaktų; Visa šeimyna darniai dirbo laukuose iki išnaktų tą vieną dieną; Tą dieną dirbo laukuose iki išnaktų visa šeimyna*. Taigi pozicija nepadaro sakinio dalies priduriamosios. Netgi toks intonacijos apibūdinimas, kaip „norint ką pabrėžti, išskirti, iškelti, išryškinti“ (LKRS, ten pat) nėra tikslus, nes pateiktuose sakiniuose kaip tik taip ir galima apibūdinti sakinio pabaigos intonaciją. Kai kada pirmuoju pridūrimo požymiu laikomi pažeisti sintaksiniai ryšiai (Vasiliauskiene, ten pat), bet flektyvinėse kalbose bet kur pavartota sakinio dalis išlaiko tuos pačius sintaksinius santykius, plg.: *Bet vis dėlto pažiūrėkite paskutinę parodą (–) dar kartą; Nepažįstami žmonės sėdėjo kambaryje – vyras ir moteris*. Pirmajame sakinyje tegalime pridurtąją sakinio dalį laikyti laiko aplinkybe, o antrajame – priedėliu. Tokios pačios tos sakinio dalys būtų ir įprastoje vietoje. Tokį aptariamų sakinio dalių statusą pirmiausia lemia specifinė, priduriamoji intonacija, ją, tik ne kaip svarbiausią, nurodo visi minėti autoriai. Ši intonacija ir leidžia bet kurioje sakinio vietoje sakinio dalį pasakyti priduriamai, pvz.: *Kaimynė įėjo ir(,) kažkaip nedrąsiai(,) prisėdo ant suoliuko krašto; Gydytojų patarimai (–) vakare nepersivalgyti, eiti pasivaikščioti, klausyti ramios muzikos (–) jai nė kiek nepadėjo*. O kiti požymiai tik paryškina sakinio dalį kaip priduriamąją. Ir priešingai – net ir nukeltos į sakinio pabaigą aiškinamosios sakinio dalys gali nebūti sakomos priduriamai, pvz.: *Kiaurai peršlapau po tokios liūtis(,) iki paskutinio siūlelio*. Tik pamatuoti, yra ar nėra pridūrimo, tokiais atvejais nėra kuo, net ir brūkšnys gali reikšti tik aiškinimą.

Pridūrimui paryškinti pavartojami įvairūs žodeliai (plg. LKRS 1992, 229–230), kurie padeda sukurti priduriamąją intonaciją, pristabdo natūralų minties judėjimą, pvz.: *Siuavimo mašinų dar nepažinom ne nematėm, tai su adatėlėm badysim, badysim, ir vis skubiniai; Tiesa, taip gyveno pas mus tik baudžiauninkai, ir tai dar ne visi; O valgomajame mama jau dengia stalą: garuoja karštos bulvės, užbalinti rūgštyniai ir mes – vėl visi – susėdame už stalo; Miestas iš jūros atrodė nepaprastai gražus, ypač vakarais*. Toks pridūrimas yra lyg kitos, naujos minties, paprastai artimos buvusiąjai, užuomazga. Jau brūkšnys rodo didesnę priduriamosios sakinio dalies savarankiškumą, o papildomi žodeliai, juolab skiriant brūkšniais, dar labiau jį sustiprina. Vien intonacija parodomas pridūrimas visiškai priklauso nuo teksto kūrėjo noro tam tikrą sakinio dalį pateikti kaip priduriamąją, todėl taisyklėmis reguliuoti tokio skyrimo nebūtų galima, nebent tik tai, kad skiriant priduriamąją sakinio dalį reikia ją skirti iš abiejų pusių. Tačiau sakinio dalys su pridūrimą paryškinančiais žodeliais, ypač jungtuko *ir* bei dalelyčių, įvardžio *tai* samplaikomis (*ir tai, ir dar, ir net, ir vis*, taip pat *vis dar* ir kt.), be ženklo būtų sunkiai interpretuojamos sintaksiškai: jungtukas neatlieka jungimo funkcijos ir todėl sukuria papildomus, priduriamuosius santykius. Jie parodomi formaliai ir vargu ar gali būti priskirti išvis taisyklių nereguliuojamai sričiai, plg.: *Jis viską sudėdavo palei lovą prieš pat išeidamas į darbą(,) ir vis paskubomis, be jokio malonaus žodžio; Mano namuose Benas pasirodė(,) vis dar su lazdele(,) tik po savaitės; Laivo savininkas mokėjo tik po kelis dolerius už valandą(,) ir tai tik pirmą mėnesį; Šiuos žodžius jis ištarė tik verčiamas(,) ir dar pašiepiamai*. Galbūt detaliau ištyrus pridūrimo raiškos būdus dalis jų galėtų patekti prie pasirenkamojo skyrimo atvejų.

Savotišku pridūrimu galima laikyti ir pabrėžiamąją funkciją atliekančius įvardžius *tas, ta, jis ji* (prie jų galėtų būti minimas ir *tai*), ypač kai jie vartojami su jungtuku *ir*, pvz.: *Kaimynų Petras, ir jis negalėjo ramiai žiūrėti į šitaip apleistus gyvulius. Ryto saulė, ir ta atrodė ne tokia skaisti ir šilta kaip anksčiau. Nuolat budėti prie ligonio lovos, ir tai nebuvo taip sunku, kaip matyti priekaištingas jo motinos akis*. Nors tokie įvardžiai dubliuoja pabrėžiamų daiktavardžių sintaksinę funkciją ir tuo skiriasi nuo anksčiau minėtų pridūrimo atvejų, bet savo kontekstine (pragmatine) prasme į juos yra panašūs. Kartu galima pastebėti, kad be jungtukų tokie įvardžiai skiriasi paskirtimi sakinyje ir tekste: daiktavardis tokiuose sakiniuose atskirai nurodo kalbamą dalyką, pasakymo temą,

identifikuoja daiktą, o paskui apie jį kalbama neapibrėžtai, plg.: *Ryto saulė, ta vargino jau nuo pirmųjų kilometrų; Budėti prie ligonio lovos, tai nebuvo taip sunku; Kaimynų Petras, jis niekada nesijaudino dėl tų apleistų gyvulių.* (Palyginkime temos nusakymo konstrukcijas, nurodomas taisant nenormines konstrukcijas *kas liečia, kas link: O dėl to naujoko, tai gal jį reikėtų perkelti į kitą klasę.*) Tad gal čia reikėtų kalbėti labiau apie daiktavardžio atskyrimą nuo sakinio, o ne įvardžio atskyrimą nuo daiktavardžio. Ir vienokie, ir kitokie pabrėžiamieji įvardžiai tradiciškai buvo skiriami nuo tų žodžių, kuriuos jie pabrėžia. Jie, bent jau su jungtuku, galėtų būti vienijami su formalius rodiklius turinčiu pridūrimu ir sprendžiamas jų skyrimo griežtumas.

4. Į taisyklės nepateko jaustukų skyrimas. Jie buvo skiriami fakultatyviai, net laikomi dažniau skiriamais, nes pateikti įterpinių skyriuje, tik su papildoma galimo neskyrimo pastaba (plg. LKRS 1992, 184). Vieni jaustukai yra savarankiškesni, pvz.: *Ė, su tuo aš tikrai nesutinku; O-o, gražų namelį susirentei! Et, nenoriu aš į tą reikalą kištis*, ir būtų galima rinktis skyrimo variantą. Kiti lengviau priglunda intonaciškai prie sakinio ir kablelis menkai tikėtinas, pvz.: *Na ką aš galiu pasakyti? Oi kaip nenorėjau važiuoti ten dirbti. Ak ir nuostabus tas tavo vaikas!* Vargu ar jaustukai galėtų būti priskirti individualiai ar stilistinei skyrybai, nes tai savarankiškas, kad ir neturintis gramatinių ryšių su kitais žodžiais, sakinio komponentas, o ne keistesnis ar neįprastas taisyklėmis reguliuojamo skyrimo atvejis. Tad jų vieta turėtų būti tarp pasirenkamųjų skyrybos taisyklių.

5. Iš gausybės pažyminių skyrimo atvejų taisyklėse liko nepaminėtas atvejis su dviem ar daugiau nederinamųjų pažyminių, einančių po pažymimojo žodžio.

Jų skyryba turėtų būti panaši į kelių derinamųjų pažyminių, einančių prieš pažymimąjį žodį, skyrybą ir priklausyti vienaarūšių sakinio dalių skyrybos taisyklei. Šiaip tokie pažyminiai neskiriami, ir galima kalbėti tik apie jų tarpusavio santykius ir skyrybą. Suprasdami juos kaip savarankiškai apibūdinančius pažymimąjį žodį, nelaikytume vienaarūšiais ir vieną nuo kito neatskirtume, pvz.: *Prieš mane stovėjo vaikinukas trumpai pakirptais plaukais su nedidele kuprine per petį.* Jei atrodo, kad jie yra lygiaverčiai sakomo dalyko požymiai, galime laikyti vienaarūšiais ir atskirti vieną nuo kito, pvz.: *Prie automobilio priėjo senyvas vyriškis raudona nosimi(,) gerokai nusmukusiomis kelnėmis ir pabeldė į šoninį langelį; Viduryje lauko stūksantis medis be lapų(,) išsiskėtusiomis šakomis lyg šaukėsi pagalbos.* Tokie pažyminiai gali vienas kitą aiškinti ir tuomet taikytume aiškinamųjų sakinio dalių skyrimo taisyklę, pvz.: *Vaikinai turbūt iš dvyliktos klasės(,) su nauju mokyklos ženkle atlapuose(,) baigė tvarkyti salę.* (Iš ženklo atlapuose sprendžiama, kad jie turėtų būti dvyliktokai.)

Kaip ir atitinkamų derinamųjų pažyminių, jų skyryba yra fakultatyvi. Skiriasi tik tuo, kad nederinamieji negali priklausyti privalomajai skyrybai, kaip yra su vieno pagrindo požymius nurodančiais derinamaisiais pažyminiais.

Išvados

1. Taisyklių padalijimas į privalomojo ir pasirenkamojo skyrimo taisykles deri su kitomis kalbos vartoseną reglamentuojančiomis sritimis (kalbos taisyklingumu) ir sudaro geresnes sąlygas vertinti parašytus tekstus. Privalomojo skyrimo taisyklės grindžiamos formaliais požymiais, neleidžiančiais subjektyviai interpretuoti tam tikros reikšmės, pasirenkamojo skyrimo taisyklės formuluojamos nurodant teksto kūrėjo intenciją – norą pabrėžti, intonaciškai išskirti. Tai, kad prie pasirenkamosios skyrybos priskirta daugiau atvejų negu anksčiau, rodo stiprėjančią taisyklių orientaciją į teksto kūrėjo ir kūrimo poreikius, bet kartu reiškia, kad lieka mažiau subjektyvaus teksto vertinimo galimybių, nes vertintojas gali tikrinti tik privalomąją skyrybą. Tai nepašalina galimybės teksto redaktoriui kartu su autoriumi siekti optimalios skyrybos ir teksto prasmių dermės.

2. Pagrindiniu skyrybos uždaviniu laikant teksto kūrėjo intencijos realizavimą, o skyrimo pagrindu – pasakymo intonaciją, skyryba negali būti sakinio sandaros žymėjimo priemonė. Ji tą paskirtį gali turėti tik sutampant prasminiam-intonaciniam ir gramatiniam skyrimo pagrindams. Mokomoji skyrybos funkcija negali lemti skyrybos principų ar pagrindų, gali tik

daugiau ar mažiau pasitarnauti sakinio sandarai pažinti, nes pastarajai žymėti yra kitų gramatinių priemonių. Tokios antrinės funkcijos reikšminimas skatina skyrybos taisykles, kuriomis ženklais žymima sakinio sandara, ir taip tolstama nuo pagrindinės skyrybos funkcijos – ženklais rašytiniame tekste žymėti teksto kūrėjo intenciją ir pasakymo intonaciją. Prasminio-intonacinio pagrindo pirmumas formuluojant taisykles svarbus ir tuo, kad kalbos mokymo būdai vis labiau orientuojami į komunikacinį mokymą, tekstų kūrimą. Tad vis dažniau tenka vertinti „gyvus“, teksto sakinius, kurių skyrybą nemažai lemia kontekstas, sakinio atkarpų reikšmingumas tekste, kartu ir atitinkama intonacija. Skyrybos taisyklės turi suteikti galimybę pasinaudoti skyrybos ženklais įvairiems niuansams tekste perteikti.

3. Prasminio-intonacinio pagrindo pirmumas leidžia vienarūšiškumą suprasti ne kaip sintaksinių santykių, o kaip kalbėtojo intencijos pasireiškimo atvejį, tik dažnai lydimą tam tikrų sintaksinių požymių. Dėl tos pačios priežasties negalima griežtai atriboti vienarūšiškumo ir aiškinimo santykių. Jie tik sintaksiškai realizuojami skirtingai, o santykių priežastis yra ta pati kalbėtojo intencija. Dėl to yra tarpinių vienarūšių ir aiškinimo santykių atvejų ir su tuo susijusios fakultatyvios skyrybos. Tai sąlygoja ir fakultatyvų tam tikros raiškos veiksnio ir tarinio santykio žymėjimą brūkšniu. O lyginamasis santykių reiškinio būdas išvis priklauso ne sintaksinių santykių įvairavimo, o raiškos būdų skirtumo sričiai, ir atskirais skyriais aptarinėti lyginamuoju būdu išreikštas sakinio dalis nėra pagrindo. Pateisinamas gali būti lyginamųjų konstrukcijų su atliepiamaisiais žodžiais atskiras aptarimas, nes jos parodo savitus sintaksinius santykius.

4. Derinant buvusias fakultatyvaus skyrimo taisykles su naujais pakeitimais ne visuomet pavyko išvengti tam tikrų nenuoseklumų.

Nevienodai vertinamas šalutinių dėmenų, einančių po jungtukų ir jungiamųjų žodžių, šalutinių dėmenų, einančių su jų savarankiškumą susilpninančiomis dalelytėmis ir jungimo funkcijos netekusiais jungtukais, ir dalyvinių, pusdalyvinių bei padalyvinių aplinkybių nesavarankiškumas. Antruoju ir trečiuoju atveju vienetai išskiriami norint parodyti jų prasminį ir intonacinį savarankiškumą arba visai neskiriami, o pirmuoju atveju kalbama tik apie fakultatyvų ženklą šalutinio dėmens pradžioje. Nuosekliau būtų ir pirmuoju atveju išskirti iš abiejų pusių arba visai neskirti. Vienas privalomas ženklas, ypač esant vienarūšes sakinio dalis jungiantiems sudedamiesiems ar skiriamiesiems jungtukams, klaidina nustatant sakinio sandarą, suvokiant sakinio dalių vienarūšiškumą.

Anksčiau neskiriamus modalinius žodžius paskelbus fakultatyviai skiriamais, viena kita dalelytė (*ana, štai, aure*), nebuvo ankstesniame sąrašė, liko už taisykle reguliuojamų žodžių sąrašo ribų, nors savo reikšme menkai kuo skiriasi nuo jame esančiųjų (*antai*).

Pažyminių su papildoma aplinkybės reikšme, pažyminčių daiktavardį, ir pažyminių be aplinkybės reikšmės, taip pat pažyminčių daiktavardį, atribojimo klausimas taisyklėse nėra išspręstas ir vargu ar išsprendžiamas. Kadangi jie neturi jokių formalių skirtumų, o prasminių skirtumų, tinkamumo kontekstui objektyviai patikrinti neįmanoma, kiekvienam derinamajam pažyminiui prieš pažymimąjį žodį ar nederinamajam pažyminiui po pažymimojo žodžio galima pritaikyti fakultatyviąją pažyminio su aplinkybės atspalviu skyrimo taisyklę. Mokymo atveju galima atsiriboti nuo prieštaravimus sukeliančių taisyklių ir pavyzdžių, bet teksto vertintojas to neišvengs.

5. Atskirų atvejų analizė parodo ribines taisyklių reguliuojamų reiškinų zonas (sakinio dalys su pabrėžiamąja dalelyte *ypač*), išorinio panašumo turinčius atvejus (*vargu ar, kažin ar* ir kt., pažyminiai su *kad ir, nors ir* ir kt.) ir iš to kylančius skyrimo, sintaksinio vieneto atpažinimo keblumus. Taisyklės formuluotė ne visada atskleidžia skyrimo (paprastai fakultatyvaus) priežastis.

O citatų skyrimas dokumentų tekstuose gana sunkiai įspraudžiamas į taisyklių formuluotes. Dokumentų įforminimo taisyklėse nurodytų teksto komponavimo būdų ir skyrybos taisyklių taikymas sukuria gana keistus ženklų vartojimo variantus: po citatos pabaigos kabučių rašomą kabliataškį, nors pati citata baigiama tašku, citatos pabaigoje prieš kabutes rašomą kabliataškį. Tai citavimo taisyklėms neprieštaruoja, bet tokiais pavyzdžiais jos nėra iliustruotos arba tam tikri atvejai neminimi (pavyzdžiui, savarankiška citata, sudaryta ne iš sakinio, o iš sakinio fragmento).

6. Iš taisyklėse neaptartų atvejų mažiausiai neaiškumų yra su jaustukų skyryba. Juos reikėtų tik paminėti fakultatyvaus skyrimo taisyklėse.

Nedaug sunkumų tekelia ir vienaarūšiškai jungiamų paprastų ir skiriamų ar galimų skirti sakinio dalių ar dėmenų skyryba. Anksčiau veikusi taisyklė skirti atsižvelgiant į tai, kuria vienaarūše sakinio dalimi pora yra jungiama prie sakinio, yra pagrįsta, lengvai pritaikoma, tik liktų akcentuoti jos fakultatyvumą ir sklandžiai suformuluoti.

Atidaus sintaksininkų žvilgsnio reikalauja pridūrimo analizė. Pridūrimas nėra vienodas: vieni atvejai žymimi tik intonacija, nepakeičia sintaksinių ryšių (net nukeltų į sakinio pabaigą sakinio dalių), reglamentuoti galima nebent išskyrimą iš abiejų pusių; kiti žymimi ir formaliomis priemonėmis, kurios tik padeda sukurti pridūrimą ir kitokios funkcijos sakinyje neturi, dėl to sunkiau interpretuoti sintaksinius ryšius. Antruoju atveju gal ir būtų galima pridūrimą reglamentuoti fakultatyvaus skyrimo taisykle. Be to, reikėtų spręsti pabrėžiamųjų įvardžių *tas, ta, jis, ji* santykį su pridūrimu ir galbūt diferencijuoti tų įvardžių funkcijas ir skyrimą.

LITERATŪRA

- Abaravičius J. 2002: *Skyrybos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Ambrazas V. 1986: Lietuvių kalbos sakinio sintaksinės ir semantinės struktūros vienetai. – *Lietuvių kalbos sintaksės tyrinėjimai. Lietuvių kalbotyros klausimai 25*, 4–44.
- Ausmanienė A. 2003: *Norintiems rašyti be klaidų*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Balkevičius J. 1963: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- DLKG 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Dobrovolskis B. 1998: *Lietuvių kalba. Vadovėlis VIII–IX klasei*, Kaunas: Šviesa. *Dokumentų rengimas, tvarkymas, apskaita ir saugojimas* (2006-08-02 red. Teisės aktai). Vilnius: Kvalifikacijos kėlimo kursai VANATA, 2006.
- Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
- KP 2002: *Kalbos patarimai 1. Gramatinės formos ir jų vartojimas*. Sud. R. Miliūnaitė, vyr. red. A. Pupkis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KPP 1985: *Kalbos praktikos patarimai*, Vilnius: Mokslas.
- Labutis V. 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- LKE 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKKN 1998: *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*. Sud. R. Dobelienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKRS 1992: *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*. Ats. red. A. Valeckienė, Vilnius: Mokslas.
- LKŽ 1998: *Lietuvių kalbos žinynas*. Sud. P. Kniūkšta, Kaunas: Šviesa.
- Palubinskienė E., Čepaitienė G. 2000: *Lietuvių kalba. Vadovėlis VIII klasei*, Kaunas: Šviesa.
- Palubinskienė E., Čepaitienė G. 2006: *Lietuvių kalba. Vadovėlis VIII klasei. Antroji knyga*, Kaunas: Šviesa.
- PrvST 2006: Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimas Nr. N-2 (103) „Dėl privalomosios skyrybos taisyklių“. „*Valstybės žinios*“, 2006, Nr. 107-4084. PrsST 2006: Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimas Nr. N-3 (104) „Dėl pasirenkamosios skyrybos taisyklių“. „*Valstybės žinios*“, 2006, Nr. 107-4085.
- Sirtautas V., Grenda Č. 1988: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Mokslas.
- Statkevičienė J. 2003: *Praktinė skyryba*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Vasiliauskienė V. 2002: *Probleminiai lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos aspektai. Mokomoji knyga*, Vilnius: Homo liber.

[1] Apskritai pavyzdžiai tuose leidiniuose parinkti gerokai specifiškesni nei nurodo formuluotė. Paprastai vyrauja pavyzdžiai su pirmuoju priešinamuoju jungtuku *o*, kuris ne tiek priešina, kiek gretina, bet svarbiausia, kad tokiais atvejais jungtukui *o* būti reikalingas šalutinis dėmuo, be jo jungtuko vartojimas sakinių padaro negramatišką nepaisant to, tarp dėmenų ar tarp vienaarūšių sakinio dalių yra šis jungtukas, plg.: *Lūšis kiek ilsisi paėdus, o kai saulė gerokai įkaitina kinį, išlenda ir ima žaisti* (LKRS 1992, 213). Sakiniuose su atliepiamaisiais šalutinio dėmens jungtuko žodžiais šalutinio dėmens savarankiškumas (galimybė praleisti) taip pat mažesnis, plg.: *Tėvas pasakė, kad jeigu noriu, tai galiu likti namie* (LKKN 1998, 65). Reikšti santykiams tarp sakinių pavartotas sujungiamasis jungtukas taip pat menkai teatsiskiria nuo šalutinio dėmens, nes jokios kitos funkcijos sakinyje neatlieka, plg.: *Tačiau kokio pobūdžio buvo tas įspūdis, jis negalėjo pasakyti* (ten pat). Tokie pavyzdžiai paaiškina aptariamą taisyklės atsiradimą, bet nėra tipiškai lyginant su visa taisyklės formuluotei paklūstančia sakinių įvairove.

[2] Čia neturėtų būti gretinamas atvejis, kai *sunkiai* priklauso pusdalyviui ir sudaro išplėstinę sakinio dalį (kaip *pasiramstydamas? – sunkiai*). Tai būtų kitokie sintaksiniai santykiai tarp žodžių, juos reguliuotų atitinkamos taisyklės, ir jie nėra aptariamą skyrybos variantas.

[3] Šio pavyzdžio citatų vieta hierarchijoje yra panaši į šalutinio dėmens, prijungto prie, tarkim, pusdalyvinės aplinkybės pagrindinio žodžio, pvz.: *Milžinas, supratęs, kad aš sausas kaip šakalys, piktai tēškė atgal*. Toks šalutinis nėra kito rango ar sintaksinio statuso, negu šalutinis, prijungtas prie tarinio. Taip galima žiūrėti ir į sakinio atkarpoms priklausančias savarankiškais sakiniais išreikštas citas.

Albinas Drukteinis
Klaipėdos universitetas
Herkaus Manto g. 84
LT-92294 Klaipėda
[albinas@takas.lt]